

**A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS ÜGYE
HEVES ÉS KÜLSŐ-SZOLNOK MEGYÉBEN
AZ 1848/49-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC IDEJÉN II***

DR. ANNÁSI FERENC

Az 1848. évi jobbágyfelszabadító törvények hiányosságából adódó problémák

Az 1848. évi jobbágyfelszabadító törvényeket a földesúri osztály tagjai közül sokan elhamarkodottnak, túlzottnak és merészen radikálisnak tartották, a parasztok pedig ugyanakkor elégtelennek. A törvényjavaslatok országgyűlési megtárgyalása után azonban hamarosan kiderült, hogy nagyon sok vitás kérdés maradt elintézetlenül. S ezek az elintézetlen kérdések a későbbiek során rengeteg izgalom forrásaivá váltak. Csak a leglényegesebbeket említsük: milyen földek sorolhatók az „úrbéres és úrbérpótló szerződéses” földek fogalma alá? Mi a további sorsa a maradvány-, irtvány- és szőlőföldeknek és az ún. regáléknak? Az eddig közösen használt legelőből és erdőből kell-e juttatni a volt jobbágyoknak, és ha igen, mennyit? Mi történjék azokkal az örökváltságos községekkel, amelyek még 1848 előtt saját erejükből megváltották földesúri terheiket? Joggal állíthatjuk: nem volt az országnak egy olyan faluja, vagy városa sem, amelyet a tisztázatlan és rendezésre váró kérdések ne nyugtalanítottak volna.

Vizsgáljuk meg közelebbről ezeket a kérdéseket.

1. A sorsdöntő „úrbéri” minőség

1848 tavaszán létfontosságúvá vált annak a kérdésnek az eldöntése, hogy az a föld, amelyet a jobbágyság évszázadokon keresztül verejtékével öntözött, ami után oly súlyos szolgáltatásokat teljesített úrbéri vagy majorsági természetű-e. A felszabadulás állomására érkezett parasztság kezén ugyanis nemcsak úrbéri földek voltak, hanem majorságiak is.

Mi volt a két birtokforma közötti különbség, és miért okozott annyi izgalmat ennek a kérdésnek az eldöntése?

* A tanulmány első része az EGRI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI IV. (1966.) kötetében jelent meg.

Az úrbéri telek hatósági szerződéssel (Mária Terézia urbáriumával, vagy úrbérpótló szerződéssel) került a jobbágyság birtokába. Azt a jobbágy — az 1832—36. évi úrbéri törvények alapján és annak megszorító keretei között — szabadon adhatta, vehette, örökölhette. Azt tőle a földesúr csak egészen kivételes esetekben vehette el. Ezeket a hivatalos úton kötött szerződéseket (urbáriumokat) csak hatóságilag: úrbéri peres eljárással lehetett megváltoztatni.

Másként állt a helyzet a majorsági földdel. Ez a földesúr kizárólagos tulajdona volt, ezzel a földesúr szabadon rendelkezett. Ha úgy találta előnyösnek, maga gazdálkodott rajta, vagy haszonbérbe adhatta a község lakosainak. Ilyen földet magánjogú szerződéssel bírhatott a jobbágy.

Mint látjuk a két birtokforma között eddig is voltak különbségek, de azok 1848-ig nem játszottak lényeges szerepet. Hiszen mindkettő után szolgálatokkal tartozott a jobbágy. Azt sem lehet mondani, hogy az egyik után teljesített szolgálat terhesebb lett volna a másiknál. Azt mindig a helyi körülmények döntötték el. A helyzet adta előnyöket hol a földesúr, hol a jobbágy használta ki. Ha a földesúr érdeke úgy kívánta, akkor előnyösebb, ha a jobbágy volt szűkös helyzetben, akkor súlyosabb feltételekkel kötötte meg a földesúr a jobbágygal a haszonbéri szerződést. Nagy általánosságban egy szinten mozgott a szolgálat összértéke akár úrbéri, akár majorsági föld után kellett is azt teljesíteni. Legfeljebb az jelentett könnyebbséget, hogy a bérelt földet — mivel az a nemesi birtok részét képezte s így adómentes volt — állami szolgáltatások nem terhelték.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a jobbágyság mely rétegét alkották azok, akik ilyen földesúri földet béreltek — nem kapunk egyértelmű feleletet. A kép nagyon változatos. A szegődményesek (contractualisták) között egyaránt volt egész vagy töredéktelkes jobbágy éppúgy, mint földtelen zsellér.

Anyagi helyzetük között sem volt szükségszerűen lényeges különbség. Előfordulhatott — mint ahogy elő is fordult — hogy az egészszelkes jobbágy, ha szerződéssel bírt földje nem volt, szegényebb körülmények között élt mint pl. az a töredéktelkes, aki ezen felül még jelentős terjedelmű földet bérelt a földesúr majorságából*. A jobbágyok nem is tettek különbséget a szerződéses és úrbéri földjeik között. A bérelt földeket az úrbéri földjeikkel együtt használták. Ha azok elvonásával a földesúr nem

* Itt feltételezésekre vagyunk utalva, mivel arra vonatkozóan, hogy milyen nagyságúra tehető az a földmennyiség, mely bérelt formájában volt a parasztság kezén, pontos adataink nincsenek. Erről Fényes Elek közismert statisztikai adatai sem adnak felvilágosítást. Ember Győző is rámutat erre a „Magyar paraszmozgalmak 1848-ban” című tanulmányában Fényes Elek statisztikai adataihoz fűzött észrevételében. „Nem tűnik ki az 1849-i kimutatásból és a statisztikai irodalom sem tünteti fel, hogy a parasztok közül mennyi és milyen volt úrbéres, meg hogy hányan voltak szegődményesek és mekkora föld művelésére kötöttek kontraktust... Valószínűnek tartjuk, hogy a kimutatásban szereplő gazdák mind úrbéresek voltak, ami azonban nem zárta ki, hogy egyesek közülük emellett szegődményes alapon... majorsági földet is béreljenek. Feltehetjük, hogy azok a szegődményesek, akik gazdaságilag és társadalmilag a zsellérek fölött állottak, de úrbéres földjük nem volt, hanem csak nem hivatalos bérelteik, nem szerepelnek a kimutatásban. Az is kétségtelennek látszik, hogy a telkes gazdák birtokviszonyainak feltüntetésénél csak az úrbéres földekre voltak tekintettel. Ami a kimutatásban szereplő zselléreket illeti... nem valószínű... hogy az úrbéres zsellérek egyben szegődményesek is ne lettek volna, mert csak így élhettek meg.” Ezzel a kérdéssel foglalkozik behatóbban Sándor Pál: A jobbágybirtoktörténeti-statisztika vizsgálatához 1786—1853. c. tanulmánya. (Történeti statisztikai kötetek, Budapest, 137—141. l.) Minden valószínűség szerint jelentős mennyiségű nem úrbéres föld volt a parasztok kezén. Az egyes rész kutatások eredményei arra engednek következtetni, hogy Magyarországon a parasztok használatában álló, úgynevezett nem úrbéres földek (ide sorolva a maradvány-, irtványföldeket és a szőlőket is) kiterjedése helyenként megközelítette az úrbéres földekét, sőt túl is szárnyalta azt [1].

háborgatta őket az eredetükre utaló megkülönböztetés nem egy esetben csak földesuraik külön szerződéseiben élt.

Az is gyakori eset volt, hogy a szerződéses földeket egy-egy község jobbágysága „birtokaránylag” használta, azaz a teleknagyságnak megfelelően művelték az ilyen szántókat és tartottak állatokat a „bérelt” legelőn. És ugyancsak „birtokaránylag” teljesítették utánuk a földesúri kötelezettségeket. Mivel ugyanannak a földesúrnak adóztak gyakran nem is tudták, de nem is érdekelte őket, hogy földjeik melyik része úrbéri és melyik szerződéses minőségű.

Az elmondottakból következik: 1848-ig sok esetben csak másodrendű kérdésnek számított az, hogy a jobbágy kezén lévő föld milyen eredetű. Most azonban az egyszerre életkérdéssé vált.

A törvény ugyanis csupán az úrbéri földeket szabadította fel. Míg tehát ezek most átmentek a jobbágy tulajdonába, addig a majorsági jobbágyföldek érintetlenül maradtak régi állapotukban. Utánuk továbbra is teljesíteni kellett a szolgáltatásokat, s ha a szerződés lejárt, vagy új szerződést kötöttek, vagy ha a földesúr úgy találta jobbnak — azokat visszavehette

Séma: A jobbágyok rétegződéséről és a birtokviszonyokról 1848—49-ben

1. A jobbágyok rétegződése:

a) úrbéres jobbágyok

telkes v. résztelkes zsellérek
házzal és belső telekkel
rendelkezők

háztalan úrbéres zsellérek

b) szegődményesek v. contractualisták

kisebb v. nagyobb majorsági
földet szerződéssel használók

urasági zsellérek
(curialisták)

c) úrbéresek és szegődményesek egyszemélyben

2. Birtokviszonyok:

úrbéri föld

jobbágytelek maradványföld
(belső telek + szántó + rét,
legelő, esetleg erdő, ha a
birtokrendezés megtörtént)

majorsági (allodiális) birtok

a földesúr tényleges
kezelésében a jobbágy által
bírt föld

A jobbágy kezében levő **irtvány-
föld** (ha még nem csatolták a job-
bágytelekhez).

szőlő

Erdő, legelő, nádas (ahol még az úrbérendezés meg nem történt) közös használatban.

A jobbágyság birtokában volt a jobbágyfelszabadítás pillanatában

úrbéri telek
és tartozékai

|
a jobbágyoké lett

szorgalmi föld

a) szerződéses föld

b) irtványföld

c) szőlő

a földesúr tulajdonában maradt

A 48-as jobbágyfelszabadítás felemás törvényeiből következett az az ellentétes irányú, elkeseredett küzdelem, ami e kérdés körül országszerte s így megyénkben is fellángolt. A jobbágyok méltán érezték igazságtalannak azt a megkülönböztetést, ami a birtokukban levő földek úrbéri, vagy majorsági jellegére vonatkoztak, és arra törekedtek, hogy minél több földről bizonyítsák be annak úrbéri eredetét. A földesurak viszont ennek ellenkezőjére törekedtek. Abba még beletörődtek, — ha nem is jó szívvvel — hogy az úrbéri földek most már végleg kicsúsztak kezeik közül, de legalább a majorsági föld jogcímén igyekeztek menteni, amit tudtak. Egyúttal élesen szembeszálltak a parasztság minden olyan törekvésével, melyek az áprilisi törvények után a tulajdon és birtokviszonyok megváltoztatására irányultak.

Az úrbéri és a nem úrbéri minőség kérdése körül támadt, a földesurak és a felszabadult jobbágyok között fellángoló éles küzdelemben azonban nem szabad csak bűnös fondorlatot és földesúri cselvetést látnunk. Az úrbériség eldöntése ugyanis még a kölcsönös jóindulat mellett is nagyon nehéz feladatot jelenthetett. Az utolsó rendi országgyűlés a törvényjavaslat elfogadása után néhány nap múlva felfigyelt arra, hogy az „úrbér” fogalmát a megyék különféleképpen magyarázzák és működésének utolsó napjaiban pótlólagos határozatot is hozott az „úrbér” értelmezéséről. A határozat szerint úrbéresnek akkor tekintendő a jobbágyviszony, ha a földesúr csak rendezési perrel vagy kibecsültetéssel vehette el a jobbágytól a földeket, nem pedig önhatalmúlag. Ha pedig e nélkül is elvehette, akkor majorsági földről van szó [2]. Ez a határozat azonban céljával ellentétben nem tisztázta, sőt még inkább összezavarta az amúgy is eléggé ágas-bogas jobbágyviszonyok rengetegét. A múlt sok vitára okot adó joggyakorlatára való hivatkozás helyett inkább azt kellett volna pontosan meghatározni, hogy most a jobbágyfelszabadítás után, mit kell úrbéri földnek és mit majorságinak tekinteni. A kérdésnek azon az alapon történő eldöntése, hogy ti. úrbérinek azokat a jobbágy-, illetve zsellértelkeket kell tekinteni, amelyeket a Mária-Terézia-féle úrbérrendezési táblákba ilyeneknek felvettek, vagy amelyek később, bizonyos idő eltelté után ilyen földek természetét öltötték magukra, csak elméletben látszott könnyűnek, de nem a gyakorlatban. Gondoljunk arra, hogy az úrbérrendezés óta eltelt három-négy emberöltő mind a személyek, mind a földek vonatkozásában milyen nagy eltolódásokat idézett elő. A családok kihaltak, a földek rokoni ágon továbbszálltak, új családok kezére mentek át, a lakosság is szaporodott és a telkek is osztódtak, a birtokcserék a jobbágyok és jobbágyok, illetve a jobbágyok és földesurak között elég gyakoriak voltak. Hát még azoknak a földeknek a sorsa mennyi bonyodalmat okozhatott, melyek az úrbéri táb-

lázatokban nem szerepeltek, de később az úrbéri tartozások folyamatos megvételével ilyeneknek ismertettek el. Mivel ahhoz, hogy egy szerződést úrbérinek ismerjenek el a helytartótanács jóváhagyása is szükséges volt. Ezek a szerződések azonban — földesúri hanyagságból, de gyakran számításból — sok esetben csak szóbeli megállapodások voltak.

Még az adófizetés ténye — amelyre pedig a jobbágyok oly gyakran hivatkoztak — sem lehetett mindig döntő bizonyíték az úrbériség mellett. Gyakran előfordult, hogy a községek az adó fizetésekor két összeírást készítettek. Az előzetes összeírásban a községi előljárók igyekeztek minél kevesebb földet felvenni, hogy így a községekre kivetendő adó mennyiségét mérsékeljék. A másikat a község adóösszegének megállapítása után készítették el, ebbe viszont már minden jobbágykézen levő földet felvettek [3]. Volt tehát ok bőven a vitára.

A jobbágyok elégedetlensége, illetve „úrbéres” voltuknak bizonyítása különböző formában jutott kifejezésre.

A szentmáriai jobbágyok 1848. május 15-én a megyéhez fordultak. Elmondják, hogy „Csoma Borbála asszonyság részén vagyunk gyalog jobbágyok, és hol házaink fekszenek valaha kenderföld volt. Az uraságok dézsmát kaptak utánuk. Ezen házaink földjei tehát nem allodiális, hanem úrbáriális föld vala”. Tanúkat sorolnak fel, akik igazolják, hogy „azt a földet a jobbágyoktól vették el a földesuraságok, és kinek adtak helyette más földet, kinek máig sem. Ezen földeken épültek házaink, és szinte minden ház után is volt egy kis kenderföld és egy kevés rét, de ezeket most négy esztendeje elszedték tőlünk. Legalább kenderföldjeinket kérjük visszaadni”. — Itt — mint látjuk — régebben elvett földről (esetleg irtásföldről) van szó. Ezt mindeztideig a hatóságoknál nem sérelmezték. Talán azért, mert másokat is értek hasonló sérelmek és orvoslásukra úgy sem volt lehetőségük. Ők is beletörődtek megrövidítésükbe. Most azonban, hogy az úrbéri föld a jobbágyság tulajdonába került, vissza akarják szerezni elvett földjeiket mégpedig azon a jogcímen, hogy az valamikor úrbéri föld volt, tehát az őket illeti. — A vármegye Halasy Gáspár főszolgabírót bizta meg azzal, „hogy az ügyet jóindulattal igyekezzen elintézni, ha ez nem sikerülne a folyamodókat a törvény útjára utasítsa”. A kivizsgáláskor azonban Szemere Pálné szül. Csoma Borbála meggyőzte a főszolgabírót, hogy itt szó sincs úrbéri földről. „Még boldogult édesapám — mondja Csoma Borbála — a szóban forgó zsellérektől azt kívánta, hogy neki Tenken, ahol lakása volt, évenként bizonyos mezei munkákat végezni tartozzanak — e szolgálatért említett édesapám a zselléreknek a maga majorsági földeiből bizonyos mennyiségű kolompér s kender földecskéket adott által használatul. Minthogy ezen földek csupán a földesúr jószántából a zsellérek külön szolgálataikért, mintegy bérül adott adományok voltak, úgy a földesúr által, miután a szolgálatukra szükség nem volt visszavehetőkké váltak” [4]. Hogy Csoma Borbála igazat állított-e vagy sem, nem tudhatjuk, de a főszolgabíró elfogadta a magyarázatot és a szentmáriaiak kérésének teljesítéséből semmi sem lett.

Hasonló Somogyi Péter dévaványai lakos kérése is. Ő is úrbériség címen szeretné telkét visszakapni. Elmondja, hogy „br. Baldaccy Antal földesúr részén levő 1/8 telek úrbéri földjét mely tőle a földesúr tisztje által

erőhatalommal s úgy vétetett el, hogy azért egy krajcárt sem kapott, azt magának kéri visszaadni.” A megye itt is elrendeli a kivizsgálást. „Alszolgabíró Zsoldos Imrének meghagyatik, hogy az érdekelteket kihallgatván, az ügyet barátságos úton igyekezzék elintézni, mely ha nem sikerülne, a folyamodót kérelmének bizonyítása végett a törvény útjára utasítsa” [5].

De Dévaványán nem egyedülálló Somogyi Péter esete. A község többi lakói is nyugtalankodnak. Erről a vármegye alispánja a következőkben számol be a belügyminiszternek: „Sok helységekből figyelemre méltó számmal adtak be folyamodásokat régen eladott, vagy az uraság által más kezére eresztett úrbéri földjeiknek, mint állításuk szerint igazságtalanul elfoglaltaknak visszaadása iránt. *Ezt a földnek emelkedő becse okozza.* A folyamodók nagy részét kérésük helytelenségéről személyesen meggyőztem.

Déva-Ványán a lakosok, kik legnagyobb részben kuriális földeket bírnak különböző joggal és szerződéssel, nyugtalankodni kezdenek amiatt, hogy ők szabad földbirtokban az új törvények szerint nem részesülnek” [6].

Gyürky Pál Krassó megyei főispán azt panaszolja a megyének, hogy Dorogházán lakó nemes Bakosok vele haszonbérleti szerződésben voltak, most földjeit és rétjeit úrbérinek vallják és kötelezettségüket nem teljesítik. Kér egy kisebb választmányt kiküldetni a dorogháziak felvilágosítására [7].

A dorogháziak is meg lehettek győződve ügyük igazságáról, mert ők a földesúr követelésére az igazságügy-miniszterhez folyamodtak. „Előadván, hogy eddig úrbéri szolgálatok és tartozások mellett bírt földjeiket volt földesuruk most majorságinak állítja és utánuk szolgáltatásokat követel” [8].

Kik lehettek ezek a nemes Bakosok? A kérdést vizsgálva több lehetőség között kutathatunk. Lehettek olyan birtokvesztett nemesek, akiket a földesúr maradványföldre ültetett. Ebben az esetben igazuk lehetett. Lehettek olyanok is, akik valóban Gyürky Pál majorsági földjén gazdálkodtak, mint kurialisták. Ekkor viszont a földesúr mellett szól az igazság. De lehettek olyan megnemesített volt jobbágyok is, akiknek úrbéri telkük éppen a nemesítés folytán vált adómentessé és mint ilyen, ezen a jogcímen csúszott át a földesúr allodiális területévé. Az ügy tehát eléggé bonyolultnak látszott. Lehet, hogy ezért, de az is lehet, hogy azért mert az ellentét nem a földesúr és jobbágy, hanem a nemesek között volt — a megye nem sietett az intézkedéssel. — Gyürky ismét kénytelen jelenteni a megyének: „hogy a dorogháziak sem új szerződésre lépni, sem a birtokból kimenni nem akarnak, sőt még a határban levő erdejét is tetemesen vagdalják”. Most már „a törvényszéki karhatalommal működő albizottság helyszínére való kiküldetését kéri”.

Az alispán a kért albizottságot nem küldte ki, de meghagyta a főszolgabírónak, hogy „a folyamodó felek meghallgatásával arra nézve, vajon a kérdéses földek úrbéri vagy majorsági természetűek-e” tegyen vizsgálatot, az erdőpusztítástól pedig a lakosokat tiltsa el [9].

A kivizsgálásról a jelentését a megye szeptember 7-én végre felterjesztette az igazságügy-miniszternek [10]. Erre a jelentésre érkezett azután 1848. október 27-én az igazságügy-miniszter rendelete: „... miszerint kitűnően a kellő adatokkal ellátott vizsgálati iratokból az, hogy a folyamodók által bírt földek majorsági természetűek, a (dorogháziak) alaptalan kérelmüktől elmozdítottak” [11].

A tiszabádiak is a birtokukban levő földet akarják úrbérinek nyilvánítani. Egyenesen az igazságügy-miniszterhez fordulnak kérésükkel. Itt olyan 15 telekről van szó, mely állításuk szerint „az úrbér behozatala óta 1826-ig mindig úrbérieknek tartattak, de akkor az urasági tisztek cselszövényei által változtattak majorságiakká” [12]. Az úri szolgálat terhe alól kérik magukat felmenteni.

Az uraság ellenkezőjét állítja „... a tiszabádiak majorsági földeket bírnak szerződésileg, de ifj. Kovács István, idősb. Károlyi Sándor és özv. Szabó Mihályné bűjtogatása miatt most a szerződést teljesíteni vonakodnak” [13].

Itt maradványföldek is lehettek, mert egy későbbi folyamodványukban már „... az általuk bírt, mintegy 7 telek mennyiségű remanenciális föld után teljesített úriszolgálatok megszüntetését kérik” [14].

Valószínűnek látszik, hogy ez a kérésük sem talált meghallgatásra, mert 1849. április 2-án tartott bizottmányi ülés jegyzőkönyvéből már ezt olvashatjuk: „Az ig. min. osztályigazgató leküldi az abádiak folyamodványát melynél fogva magukat a maradványföldek birtokában illő ár, vagy munkálat mellett meghagyatni kérik — azzal a meghagyással, hogy azt a megye barátságos úton igyekezék elintézni” [15].

A tiszabádiak folyamodványában szerepel a remanenciális föld fogalma. Kérdés: ezek a maradványföldek majorsági, vagy úrbéri kategóriába sorolandók-e? A maradvány vagy remanenciális földek eredetéről már az úrbéri rendbeszedés kérdésének tárgyalásánál szoltunk. Ezeket a földeket új úrbéres telkek alakítására kellett felhasználni. Ezt a rendelkezést azonban a földesurak sokszor áthágták. Gyakran előfordult, hogy ezekből a maradványföldekből nem létesítettek új jobbágytelkeket, hanem azt majorságiakhoz csatolták és vagy saját kezelésükbe vették, vagy mint majorsági földet haszonbérbe kiadták jobbágyaiknak. Ez az önkény azonban mit sem változtatott azon a tényen, hogy a remanenciális földek nem majorságiak, hanem úrbériek. Világosan leszögezte ezt a kormány is mikor a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter a földesurak által elvesztett úrbériségek felbecslésére kiadott rendeletében a felbecslendők közé sorolta a remanenciális földeket is [16].

Az úrbéri törvények továbbfejlesztésére Deák Ferenc által benyújtott, de törvényerőre nem emelkedett törvényjavaslat 21. §-a pedig úrbéressé nyilvánította a parasztság által birtokolt maradványföldeket.

Végso fokon ezt a kérdést az 1853-ban kiadott úrbéri nyílt parancs hozta nyugvópontra. A nyílt parancs 8. §-a kimondta: „Azon földek ellenben, mellyek, azon térnek fölmérése után, melly az úrbér behozatalakor meghatározott számú úrbéri telkek összletekép a volt jobbágyoknak átadatott, mint maradékföldek találtatnak, s mellyekből az eddigi úrbéri törvények szerint új telkek valának képezendők, a földesuraknak járandó

kárpótlás mellett a jelen birtokosoknál maradnak”, de a legelő- és erdő-elkülönítéskor a maradványföldek után legelő-, illetve erdőilletményre igényt nem emelhetnek [17].

A nyílt parancsnak ez a rendelkezése visszalépést jelentett nemcsak Deák szeptemberi törvényjavaslatához, de még a földesúri érdekeket megszeméltető 1836. évi úrbéri törvényekhez képest is. Ugyanis a Deák-féle törvényjavaslat a maradványföldek állami kárpótlását irányozta elő, az 1836. évi X. t. c. 7. §-a pedig kötelezte a földesurakat, hogy a maradványföldekhez elkülönítés esetén szabályos legelőilletményt csatoljanak.*

A jobbágyok többsége az úrbériségre való hivatkozással akart a kezelésében levő földjeinek tulajdonosává válni. Voltak azonban olyanok is, akik ehhez a jogalapot nem a törvényből, hanem saját igazságérzetükből merítették. Nem azon vitáztak, hogy földjük úrbéri-e vagy majorsági, hanem azt kérték, hogy ezután minden szolgáltatás alól mentse fel őket.

Az igazságügyminiszter 1848. június 5-én arról értesíti a megyét, hogy „... a kebelőkbéli Gyöngyös városa lakosai Bagi Ferenc és Megyeri Józsefnek több polgártársaik nevében beadott folyamodványát, melyben az úrbéres viszonyokat megszüntető törvény alapján Gyöngyös városa lakosait, valamint a gyöngyösi úgy Gyöngyöshöz tartozó faluk, s pusztákbéli birtokaiktól, a megyei küldöttség kijelentése szerint ezentúl is fenntartandó bárminemű taksa fizetésétől és dézsma adásától felmenteni — esedeznek, — önöknek a végett teszem át: hogy a fennforgó körülményeket az illetőknek meghallgatásával megvizsgáltatván, azok iránt kimerítő véleményes jelentést tegyenek, egyszersmind pedig amennyiben a folyamodásban olyatén kitételek fordulnak elő mellyek a törvény iránti tiszteletlenséget árulván el, azon törvényes eszmével mi szerént senki magának bírása nem lehet meg nem egyeztetetők, ezeket a folyamodóknak addig is helytelenítsék” [18].

Heves község lakosai is az iránt folyamodnak az igazságügyminiszterhez, hogy „az úrbéri tartozásaikat megszüntető jótékonyság rájuk is terjesztessék ki”. Az ig. min. ezzel kapcsolatban utasítja a megyét, hogy „az illetők meghallgatásával vizsgálja meg, hogy a folyamodók által bírt telkek úrbéri, vagy majorsági minőségűek-e”. — A megye a kivizsgálást elrendelte. A tiszti alügyész a vizsgálat eredményéről 1848. szeptember 13-án a bizottmányi ülésen a következőket jelentette: „Mivel a panaszkozó hevesi házas zsellérek nem úrbéri, hanem majorsági telken vannak telepedve, részint szerződés, részint hűségük jutalmául kapták házhelyeiket, úrbéreseknek tekintendők nem lennének, adót sem fizettek, városi szolgálatot sem teljesítettek — nem eshetnek a 48-as törvény jótékonysága alá” [19].

Szép számmal akadnak aztán olyan jobbágyok is, akik nem vitáztak, nem kérvényeztek, egyszerűen határoztak és cselekedtek. „Tizsaszentimrei lakos Gyürky Klára, Sréter Mihály özvegye panaszolja a megyének, miként a tagosítás által neki jutott s két évig állandó használatában volt

* Az 1848. évi törvények kiegészítésére, magyarázatára és a vitás kérdések végleges rendezésére az önkényuralom, ill. a dualizmus idején kiadott császári pátensek és törvénycikkek ismertetése és értékelése nem feladatunk. Azokra csak annyiban térünk ki, amennyiben dolgozatunkban felvetett problémáink megvilágítását elősegítik.

majorsági földjét Tiszaszentimre jobbágyainak 3 egymás után következő évekre szerződés mellett haszonbérbe adta, kik az első évben a szerződés pontjait teljesítették is, most azonban ezt tenni vonakodnak, sőt mindennemű fenyegetődzéseket elkövetnek irányában azon esetre ha őket, kik magukat jelenleg e részben tulajdonosnak állítják — a törvény rendes útján háborgatni s attól megfosztani merészkednék. Ezen túlmenően majorsági réjtjét is legeltetik” [20].

Br. Baldaccy földbirtokos azt panaszolja, hogy a sári és domoszlai udvari telkesek, szerződésbeli köteleességük teljesítését megtagadták. A dévaványai szerződés mellett földet bíró zsellérek pedig nem teljesítik a szolgáltatásokat [21].

„A gyöngyöspataiak — szól Batthyány Izabella grófnő jelentése — a majorsági földekről járó haszonbéri pénzt, s a termésnek 7-ét megtagadták. Sőt Kudelka Alajos szolgabíró azon intézkedésére, mely szerint a bíró a földeken levő termést összeírja, sem volt képes azokat behajtani — mint-hogy a bíró sem teljesíti az esküdt meghagyását” [22]. A gyöngyöspatai volt jobbágyok igazukat az igazságügy-miniszternél keresik. Folyamodványukra az ig. min. utasította a megyét, hogy az ügyet vizsgálják ki, a gyöngyöspataiaknak viszont a megye útján meghagyta, hogy „... az ismét felterjesztendő jelentésre adandó rendelet vételéig nyugodtan legyenek, s a folyamodványukban foglalt fenyegetődzésekhez hasonlóktól törvény szigorúsága terhe alatt óvakodjanak” [23].

Hat gyöngyösi lakos — akik özv. Földváry Ferencnéől béreltek majorsági földet — a haszonbér fizetését tagadta meg [24].

Madarassy János istenmezei középbirtokos pedig azt jelenti a megyének, hogy „több istenmezei és szederkényi eddig se velem úrbéri (hanem szerződéses A. F.) viszonyban volt lakosok az úri tartozások, megszüntetését oda magyarázzák, hogy mindennemű adóssági tartozásaikat megadniuk nem szabad” [25].

„gr. Károlyi György magának elégtételt adatni kér azért, mert a feldebrői lakosok a majorsági földjei bérbeadását tetleg akadályozzák. A földet kiosztó uradalmi tisztet szidalmak közt a hely színéről elriasztották, a vállalkozókat pedig összetöréssel fenyegetve elkergették” [26].

1849. június 15-én tárgyalja a bizottmányi ülés br. Baldaccy Antal panaszát: „miszerint a szentiványi pusztáját a rékásiak több évek során haszonbérrelvén, a kötött szerződés az idei szent György napkor kitelvén, most sem új szerződésre lépni, sem birtokát visszabocsájtani nem akarják” [27].

Az itt ismertetett panaszok azt igazolják, hogy a volt jobbágyok a 48-as áprilisi törvények továbbfejlesztését, a tulajdon- és birtokviszonyok olyan megváltoztatását akarták, hogy a birtokukban levő minden föld, akár úrbéri, akár majorsági is az, váljon saját tulajdonukká. A kormány azonban élesen elhatárolta magát a parasztság minden ilyen irányú törekvéseivel szemben.

A legsúlyosabb helyzetben a curiális zsellérek és a majorsági cselédek voltak. Ők a parasztság legelhagyatottabbjai a jobbágyfelszabadítás végrehajtása során szomorúan tapasztalták, hogy a gazdasági felszabadítá-

suk érdekében semmi sem történt. Kezdetben úgy gondolták: róluk csak megfélemeztek, de ha kérő szavukat meghallják az ország urai, minden bizonnal megváltoztatják ezt az igazságtalanságot. Hiszen nem kérnek ők sokat, csupán egy kis földet, rétet, legelőt ami igénytelen megélhetésüket biztosítaná. Bizalommal küldték Apc helység zsellérei is folyamodványukat az igazságügy-miniszternek. Azt kérték, hogy „a bekövetkező tagosítás-kor a legelőn kívül számukra is hasíttassék aránylagos szántó és rétföld”. A szegény zselléreknek azonban csakhamar csalódnuk kellett. „Apc helység zselléreinek folyamodványát — mondja a miniszteri leirat — a megye közönségének azzal teszem által, hogy a folyamodókat kérésük törvénytelenységéről felvilágosítsa. Budapest, május 19. 1848. Deák Ferenc ig. miniszter” [28].

Detk helység zselléreinek folyamodványát pedig „mely szerint külső földekért esedeznek” azzal a meghagyással közli a megyével, hogy „e kérelem érdemeit az illetők kihallgatásával, arról valjon annak fennforgó helybeli körülményekhez képest valamely törvényes alapja legyen-e, jelentést tegyenek. Bpest, június 2-án Deák Ferenc ig. min.” [29].

De nemcsak a volt jobbágyok törekedtek arra, hogy minél több földet mondhassanak magukénak, hanem a földesurak is. Régi módszerekkel élni, pl. a kibecsültetés fentebb említett, 1836. évi törvény paragrafusait alkalmazni már nem lehetett, de nem is volt tanácsos. Most mindenekelőtt majorságinak kellett állítani az elvenni szándékolt telket, aztán valami okot kellett keresni annak elvételére.

„Kovács János dorogházi lakos 1848 június 9-én azt panaszolja, hogy nagyatyja által bírt és atyjától örökölt fél sessio birtokából Otlík Ákos földbirtokos ki akarja vetni”. — Az okot a bizottmányi ülés jegyzőkönyve nem említi. Valószínűnek tartjuk, hogy Kovács János beszűntette a régi szolgáltatások teljesítését és a földesúr ezért akarta tőle a földet elvenni. — A vármegye a szolgabíró bízta meg az ügy barátságos elintézésével, de egyúttal arra is felhívta a szolgabíró figyelmét, hogy „ha a barátságos megegyezés nem sikerülne, akkor is tiltsa el a földbirtokost az erőszakoskodástul” [30].

A megye határozata figyelemre méltó. Először: valószínűleg nincs meggyőződve a földbirtokos igazáról (hogy a kérdéses föld majorsági eredetű), másodsor: a volt jobbágyok nagy offenzívájának idején — mikor is minden telkiállományon felüli birtokukban levő földet tulajdonjoggal bírni törekedtek — nem volt tanácsos a parasztok különféle, régi időkre emlékeztető, erőszakoskodásokkal provokálni. Ilyen provokációk könnyen vezethettek volna a földesúri kezelésű allodiális földek elleni támadásra. Ezt pedig minden körülmények között el kellett kerülni. És végül: a megyét a földesurak durva erőszakoskodásainak eltiltásakor nemzetvédelmi szempontok is vezethették. Az ellenforradalom fegyveres támadásra készült. Egyre sürgetőbbé vált az ország védelmi erejének fokozása. Ezt viszont a parasztság megnyerése, de legalább megnyugtatása nélkül nem lehetett megvalósítani.

A majorsági föld megszerzésére vagy visszaszerzésére eredményesebb eszköznek látszott az az eljárás, amikor a földesúr emelte a szegődményesek szolgáltatásait, súlyosbította a szerződés feltételeit. Ez esetben arra

lehetett számítani, hogy a súlyosabb követelések a szerződés megszűnéséhez vezetnek, s így a föld a parasztok kezéből visszaszáll a földesúréba. Ezt látjuk az aldebróiek esetében.

„Aldebró helység bírása és hitesei azt panaszolják a megyének, hogy a földesúr a balpüspöki pusztá után a haszonbéri összeget mindig feljebb emeli. Határuk további csendes birhatásában magukat megerősítették s a haszonbér bizonytalansága tekintetében pedig a földesuraságot figyelmeztetni esedeznek” [31].

Az ország különböző helyeiről fel-felhangzó paraszti kérelmek, panaszok, vizzálykodások áradatával szemben a kormány mégis cselekvésre kényszerül. Deák Ferenc az úrbéri törvények továbbfejlesztésére benyújtott szeptemberi törvényjavaslata foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. A törvényjavaslatban — többek között — szó volt a majorsági jobbágyföldokról és a curiális zselléerekről is. A javaslat szerint a jobbágy kezén levő majorsági földeket nem lehetett a jobbágyoktól elvenni, ha azt örökös szerződéssel szereztek megválthatják. A majorsági zsellérekre vonatkozóan pedig 1848 szeptemberében a törvényjavaslat vitáján már határozat is született. Mégpedig olyan határozatot fogadott el az országgyűlés, hogy a curiális jobbágyok házáit és házhelyeiket elvenni nem lehet, azok az állam által megváltandók. Ha azonban a zsellére nem maga építette a házát, hanem a földesúr, akkor az a földesúr tulajdona marad, s azt megváltani nem lehet [32]. A törvényjavaslatból törvény, Jellasics támadása következtében nem lett. A törvényjavaslat vitáját elhalasztották nyugalmasabb napokra. Sajnos erre már nem kerülhetett sor.

A kérdés azonban továbbra is felszínen maradt. Jelentős lépést jelentett előre a jobbágyfelszabadítás terén Kossuth Lajos rendelete. A hivatalos lap 1849. április 23-án megjelent 85. száma a Függetlenségi Nyilatkozattal együtt közölte ezt a nagy jelentőségű rendeletet. Kossuth Lajos alapvetően fontos intézkedése az volt, hogy pontosan meghatározta és a korábbi magyarázatokhoz képest ki is szélesítette a felszabadult úrbéri föld fogalmát, a vitás esetekben pedig a jobbágnak a birtokon belül hagyása mellett a földesúr kötelességévé tette annak a bizonyítását, hogy a kérdéses telek nem úrbéres, hanem majorsági jellegű. A rendelet tehát következetes és igazságos végrehajtása esetén, a vitás földek nagy részét a parasztnak juttatta volna, mert a bizonyító eljárás inkább a parasztnak kedvezett, s nekik biztosította a birtokon belül való fellebbezés jogát is [33].

2. Irtásföldek

A szorgalmi földek csoportjába tartoztak az irtásföldek. Amíg azonban — az előbbieken tárgyalt maradványföldek jogilag úrbérinek voltak tekintendők, addig az irtásföldek, a szerződéses földekhez hasonlóan majorságinak számítottak.

Az irtásföldet a jobbágy a földesúr birtokán erdőből, bozótos, gazos gyepből, vagy mocsaras, lápcs területből a maga szorgalmas munkájával tette termővé. Eredetileg nem tartozott a jobbágytelekhez. Állami adót nem kellett utána fizetni. Csak a földesúri tulajdonjog elismeréseképpen

fizettek utána mérsékelt díjat, amit a földesúrnak évenként természetben, vagy pénzben róttak le.

Az irtással az iparkodó jobbágy meg tudta növelni szorgalmi földjét. Ezáltal jobb életkörülményeket tudott magának és családjának biztosítani. De ezen túlmenően is nagy jelentőséggel bírt az irtásföld. Tudjuk, hogy a jobbágytelek örökösödés folytán osztódott. Nagyon sok jobbágy feje felett ott lebegett a földtelenség réme. Ettől a keserves lidércnyomástól is menekülést jelentett az irtásföld létesítése. Találónan jegyzi meg a Budapesti Hírlap cikkírója: az irtásföld létesítése „ugyanolyan fontos eszköze volt a jobbágy gyarapodásának és földszerzésének, mint hajdanában nemesekre nézve a hadiírem, vagy honalkotó őseinknél a foglalás” [34]. Különösen a házas és házatlan zsellérekénél — akiknek a száma a feudalizmus utolsó szakaszában aránytalanul megnövekedett — volt létfontosságú az irtásföld, mivel legtöbbször csak így tehettek szert megélhetésük biztosítására oly fontos némi kis földcsekére. Igaz, a földesúrnak joga volt ahhoz, hogy az ilyen földet — a befektetett munka értékének lefizetésével — a jobbágytól visszavegye, de a XVIII. századig erre nem igen került sor.

Mária Terézia úrbérrendezésekor sok irtásföld alakult át jobbágytelekké. Az új irtások létesítése is nehezebbé vált azzal, hogy a törvény azt a földesúri engedélyhez kötötte. A XVIII. század végével az irtásföldek fölött is megkondult a lélekharang. A földesúri majorság mindenáron való növelésével együtt, egyre nagyobb mértékben került sor az irtványföldek visszaváltására. A királyné úrbáriumának helyére lépő 1836. évi jobbágytörvény egy lépéssel tovább ment és kimondta: „az engedély nélkül tett irtásokat a földesúr térítés nélkül visszaveheti” [35]. Különben az 1836-os jobbágytörvények lényegében az eddigi gyakorlatot tartották fenn és a VI. t. c. 1. §-a egészen pontosan körülhatárolta az irtásföld visszaváltásának körülményeit, módjait.

1848-ra az irtványföldek visszaváltásának folyamata már túljuthatott a csúcsponton [36]. De a régi seb még sajgott és égetett, s ezek a sebek most ismét felfakadtak és gyógyításra vártak.

A hasznoshutaiak az igazságügy-miniszternek panaszolják, hogy: „a földesuruk által úrbéri szolgálattételre köteleztetnek s hogy irtásföldjeiket tőlük elszedte” [37].

Hasonló régi sérelmet takar Nagy Mátyás és Bagó János hasznosi lakosoknak panaszja is. Az igazságügy-miniszter válaszlevelében erről a következőket olvashatjuk: „Nagy Mátyás és Bagó János folyamodásaik, melyeknek egyikében amaz fertály telki földjeinek állítólag minden kárpótlás nélkül még 1815-ben, másikában pedig az utóbbi nevezett fél telki illetőségének, az uradalmi tisztartó által állítólag bosszúból, az 1834-ik évben történt erőszakos elvételét panaszolja — a Megye Közönségének tárgyalás, elintézés s teljesítendőkről adandó kimerítő jelentés végett, visszavárás mellett küldetnek át. Bpest, július 19-én 1848. Deák Ferenc ig. min.” [38] — (Itt fennforoghat a kibecsültetésnek — az előbbieken tárgyalt — esete is. Sajnos, az Egri Állami Levéltárban sem az ügyre vo-

natkozó egyéb adatot, sem a kivizsgálás eredményéről szóló jelentést nem találtunk).

A nagykörűiek pedig már a 48-as törvények meghozatala után akarják, új irtás révén, telki állományukat növelni. — „Nagykörű földesurai feljelentették a község lakosait azért, mert a közlegelőből felfogott, s minden földesúri engedelem nélkül tavasz gabonával bevetett földektől — a nagykörűi jegyző bujtotgatására — dézsmát adni vonakodnak”. — A nagykörűi jobbágyság emlékezetében élhetett az a szokásjog, hogy amíg a föld termővé való átalakításának nagy munkája folyt, a jobbágy a földért nem adózott földesurának. Most is erre hivatkoznak. — „A lakosok oda nyilatkoznak — szól a jelentés —, hogy régi szokásnál fogva, az ilyen bevetett föld terméséből soha dézsmát nem adtak”. — A megye törvényszéke, a hivatalos jelentéseket tárgyaló ülésén, ebben a kérdésben 1849-ben a következőképpen foglalt állást: „... miután az újabb törvények szelleme szerint az úrbéri viszonyok megszűntek, a felek ügyeik elintézése végett a törvény útjára utasíttatnak” [39].

Az irtásföldek sorsát vizsgálva arra a megállapításra jutottunk, hogy nemcsak a jobbágyság törekedett régi irtásföldjeik visszaszerzésére, vagy új irtás létesítésével földjük növelésére, hanem a földesurak is mindent elkövettek, hogy — mentsük, ami menthető elve alapján — az irtásföldet a jobbágyoktól elvegyék, vagy ha az nem ment, legalább megtartsák annak majorsági jellegét.

Az istenmezeiek folyamódását 1848. augusztus 3-án tárgyalta a megye. Panaszosan adták elő, hogy „Az eddig gyakorlatban volt földjeiket és a rétet a földesuraságok el akarják venni. Némelyektől pedig már el is vettek olyan földeket, amelyekből ők 7 és 4-edet adtak, a rétektől pedig úri szolgálatot teljesítettek, ezen felül ők irtották s nem akarnak semmi kárpótlást adni az irtványon levő javítások után sem” [40].

Több tasi lakos pedig azt panaszolja, hogy a „templomon kívül levő szilvaskertjüket, melyeket elődeik is birtak és kaszáltak br. Podmaniczky Lajos kasznárja tőlük elvette, a termő gyümölcsfákat kivágatván szénnek összeégette. Miértis kéri a bizottmányt, hogy sérelmes panaszait tekintetbe vévén kertjeiket visszarendelni kegyeskedjenek” [41].

Sokszor nagyon nehéz volt kideríteni a jobbágy kezén levő szolgalmi föld eredetét. Az eredeti irtások nagy része — mint az előbbiekből mondtuk — úrbéri telekké alakultak át. De az így átalakult úrbéri telek is könnyen lehetett földesúri fondorlattal majorsági föld, vagy olyan allodiális birtok, melyet a földesúr bérbe adott szegődményesének. Mindez aszerint, ahogy a földesúri érdek pillanatnyilag megkívánta.

Ilyen zavaros esetre mutat Ipacs István leleszi zsellér küzdelme földjéért.

Ipacs István a vármegyéhez fordult „előadván, hogy száz vagy több évek előtt valaha ősapáim Leleszen telepedtek le. Ahol is ők az Almásy familia rátáján és engedelmeiből némely elhagyatott s haszontalanul heverő tövises, burjános s egyéb gazságokkal teljes földeket kezdtek irtogatni, s hasznavehetővé tenni. Melyek azután fiainkra maradván, bizonyos feltétel s adózás mellett legeltettek és használtattak.

Később ezen irtásföldek felméréstvéni fél telki állományképpen édesatyám kezelésére, apám elhunytával pedig az enyimre jutott, melytől is valamint édesapám adózott, úgy én is Almásy István úrnak szolgáltam évenként 12 szekeres és 8 gyalog napszámokat és mivel terméseim nem dézsmáltatván, fizettem készpénzül 60 váltóforintokat. A királyi dézsmát ellenben mindég természetiben kellettven kiadnom. — Azontúl a nemes vármegye részére is adót fizettem, búza, zab, széna és szalma részleteket, mint bármely féltelkes adózó rendesen kiszolgáltattam. Útcsinálást, ölfavágást és hordást, és más előfordult közterheket szintén viseltem. A legközelebb múlt 1848 évben egyik fiam mint nemzetőr, a kulai táborba be rendeltékkel hasonlóképpen 7 heti hadiszolgálaton oda volt és ha az Ország szüksége úgy kívánja, a négyéves katonát is teljes készséggel kiadom. (A Délvidéki lázongás lecsendesítésében a megye nemzetőrei Lenkey Károly őrnagy vezetésével vettek részt. Kulán táboroztak. A. F.) Szóval, valamint eddig mindennemű közterheket pontosan viseltem, úgy ennek utána is híven fogok tenni mindent, mi az említett féltelkes földem után kiszolgáltatni rendeltetik”.

Az eddigiekből Ipacs István személyében egy végtelenül becsületes jó szándékú, törvénytisztelő és hazáját szerető jobbágy képe bontakozik ki. Ügye világos. A Mária Terézia előtti irtás, az urbárium behozatal után jobbágytelekke változott. Jobbágytelek melletti döntő bizonyítéka, hogy állami adót fizetett. Az, hogy a dézsmát pénzben róttá le, nem teszi kétségessé földje úrbéri voltát, hiszen taksások egyaránt lehettek úrbérik között éppúgy, mint a curialistáknál. Ipacs István telke tehát olyan föld, melyre vonatkozik az 1848. é. IX. t. c. jótékonysága.

Meg volt erről győződve Ipacs István is, aki ezért az 1848. évre esedékes 60 váltóforintot már nem fizette meg a földesúrnak, hanem „a többiekkel együtt élvezte az édes szabadság boldogító áldását”.

„De mély fájdalom váltá fel édes reményemet — panaszolja tovább Ipacs István — mivel a legközelebbi napokban tisztelt Almásy István úr Márai tisztartójától azon szigorú parancsot kaptam, miképpen az érdeklett féltelkes földemtől 1848 évre megfizetni elmulasztott 60 vfr-t azonnal, idő haladék nélkül megfizessem, mert különben ha nem teljesítem, azon földek birtokában tovább meg nem hagy, hanem azt tőlem irgalom nélkül elveszi s másnak fogja kiadni, én pedig földönfutóvá maradhatok tíz személyből álló házi családommal együtt”.

A vármegye úgy látta, hogy a rendesen adózó és a közterheket szabályosan viselő Ipacs Istvánnak igaza van. Az alispán elrendelte: „Nánásy Ignác szolgabíró tegyen e szegény ember ügyében körülményes vizsgálatot. Kivilágosodván állításának valósága, az illetéktelen követelésektől az uraságot tiltsa el”.

Nánásy Ignác szolgabíró hozzáfogott Ipacs István panaszának a kivizsgálásához. Először Ipacs Istvánt hallgatta meg. Ő bemutatta a helység bírája, törvénybírója és a nemesek hadnagyának aláírásával ellátott és a helység pecsétjével hitelesített Bizonyságlevelet. A helység előjárói mindenben Ipacs István igazát bizonyították. „A földesúrnak robot és kilenced fejében fizetett 60 vfr-on túl a vármegye részére a kivetett terheket

minden hátramaradás nélkül viselte, s ha katonáskodási esetek adták magukat elő a végrehajtásban, s a kiállításban soha nem volt ellenszegülő”.

A nyomozás azonban tovább folyt. S ahogy teltek a napok úgy koptak a szegény Ipacs István igazát bizonyító érvek.

„A folytonos nyomozás után — közli a szolgabíró jelentésében — a következőknek jöttem hiteles tudomására: A leleszi határban ezelőtt másfél száz évvel igen kevés szántó föld lévén, amint a népség szaporodott a nagy kiterjedésű erdők kiirtásához fogtak oly annyira, hogy a több egyénekből álló Kovács nemzetség s mások a határban annyi erdőt irtottak ki szántás alá, hogy a határnak majdnem egyharmad részét bíró Almásy Pálnak, minthogy ő maga ott nem lakott, alig maradt néhány kiterjedésű föld a birtokában, mely tetemes vagyoni csontkulást a nevezett birtokos úr túrni képes nem lévén 1743-ik évben az egész határnak felmérésével az arányosítási pört megkezdte a Kovácsok s a többi közbirtokosok ellen, melynek hosszú lefolyása alatt 1771-ben létre jövén Mária Terézia uralkodása alatt a rendes Urbér. Ekkor Almásy Pál úrnak sem jobbágya, sem zsellére nem volt s később is midőn már a kérdéses pör lefolyt s valóság-gal végrehajtatott az ő kizárólagos birtokába jutott 7 egész házhelyből álló földeit s réteit sem maga, sem utódai mind ez ideig úrbéri földnek ki nem osztották s adó alá vétetni nem engedték, hanem mindenkor mint majorsági földet tetszésök szerint használták, melyeknek valóságát *az uradalmi ügyvéd által felmutatott haszonbéri szerződések, a megyei rovásos összeírások, s a helységben lévő volt öregebb bírák eléggé igazolják.* Így a folyamodó Ipacs István is a rovásos összeírásban sehol elő nem fordul mint telkes jobbágy és így soha nem is adóztatott, hanem mint az adókönyvecskéje is igazolja megrovatott mint haszonbérlet a haszonbérleti összeg után, s mint házas zsellér, egyébiránt a folyamodónak azon állítást, hogy ő e telek után a királyi dézsmát rendesen megadta ez való, s ezt a múlt évet kivéve az Almásyak haszonbérletői mindnyájan egyaránt kiadták”.

Amint láttuk Ipacs István legdöntőbb érvét: hogy királyi adót fizetett, megdöntötte az uradalmi ügyvéd által előkotort, 1807-ből származó haszonbérleti szerződés.

Az irtásföld elvételének és a jobbágyföld kisajátításának jellegzetes példája áll előttünk. A falu határának egyharmad részét tulajdonjoggal bíró Almásy Pál földesúr az osztályper, illetve az 1771. évi úrbérrendezés után az irtáseredetű saját birtokán nem létesített jobbágytelkeket. Azokat — lehet, hogy számíttással, vagy a leleszi jobbágyok kérésére, de mindenképpen a törvény kijátszásával — szerződéssel adta át a rászorulóknak. A jobbágyok előtt ekkor ennek a különszerződésnek nem volt különösebb jelentősége. Valószínű, hogy Ipacs István nem is tudott erről a különszerződésről. Csak 1848-ban, a kivizsgálás alkalmával döbbsen rá hátrányos helyzetére.

Hogy mi történt a továbbiakban Ipacs István telkével? Erről is felvilágosítanak az egykorú írások. „Miután pedig az említett Ipacs István a haszonbérleti summát fizetni vonakodott, a végett a haszonbérleti szerződés értelmében a földnek további használatától uradalmi tisztartó Vízy Ferenc úr által eltiltatott, sőt oda való lakos Szabó Mihálynak használatába haszonbérbe ki is adatott”.

Ipacs István nem akart lemondani ősei által termővé tett, általa gondozott, de földesúri fondorlattal tőle mégis elvett földjéről. Az új haszonbérlet e földek használatába nem engedte. Ez azonban már nem sokat segített rajta. A szolgabíró jelentést tett a megyének. Kérte az alispánt „...méltóztassék oda hatni, e tárgy vég elintézésére nézve rögtöni végrehajtást eszközölni, hogy így mind a két fél tetemes károsodástól megmentessék, s méltóztassék Ipacs Istvánt minden erőszakoskodástól szigorúan eltiltatni. Költ Leleszen, április 28-án 1849. Nánásy Ignác szolgabíró” [42].

Az irtások ügye a kormányt is foglalkoztatta. Deák Ferenc igazságügy-miniszternek a függő úrbéri kérdések rendezésére szánt, de törvényerőre nem emelkedett, 1848 szeptemberi kormányjavaslata a: Törvénycikkely az 1848-dik évi 9-dik t. cz. folytán szükséges intézkedésekről, az irtványföldek kérdésében kompromisszumos megoldást tartalmazott. Nem vette el a majorságinak tekintendő irtványföldeket a földbirtokostól, de módot adott a jobbágnak bizonyos irtványok megszerzésére. Az 1816 év előtt keletkezett, valamint a jobbágnak az úrbéri perben átadott irtványföldekre a IX. t. cikket alkalmazta. Vagyis azok állami megváltással kerülnek a jobbágyok tulajdonába. Viszont az 1816. év után keletkezett irtványokat a földbirtokosok, ha az irtásról szóló szerződésben a visszaváltásról nem mondtak le, visszaválthatták [43].

Vukovics Sebő igazságügy-miniszter 1849 tavaszán kidolgozott javaslata ennél is tovább ment. Az irtásföldeket, a többi más nem úrbéres, de jobbágy kézen levő földekkel együtt állami kármentesítéssel juttatta volna a parasztok tulajdonába. (A törvényjavaslat megszületésének körülményeire és annak tartalmára még visszatérünk).

Végül is az irtásföldek ügyét az 1853. március 2-i úrbéri nyílt parancs, illetve az 1871. évi országgyűlés rendezte. Az 1853. évi nyílt parancs csak az úrbéri állományba foglalt irtásokat engedte át a jobbágyoknak állami megváltással, „az eredetileg s egyedül életfenntartás végett átadott irtások az irtásos-telepes községek s az örök időre átengedett földek szintén a jobbágyok birtokában maradtak, de a megváltást ezekben az esetekben maguknak a jobbágyoknak kellett megfizetniük. Minden más irtást a földbirtokos visszaválthatott, azonban az ilyen irtásföldeket 1853-tól vagy a szerződés lejártától számított 3 éven belül vissza is kellett váltania, különben a visszaváltás joga elenyészett” [44].

3. Szőlőföldek

A szorgalmi földek másik csoportját a szőlők alkották. Ezek is — miékként a szerződéses és az irtásföldek — a földesúr majorsági földjeihez tartoztak. (Természetesen voltak úrbéri telken telepített szőlők is, benünket most azok a szőlők érdekelnek, amelyek földesúri földön létesültek.)

Az előzőkben láttuk, hogy a szerződéses földek és az irtásföldek körül a 48-as törvények kibocsátása után milyen vihar támadt. A szőlőföldek viszonylatában ez csak még fokozódott és bizony nagyon sok izgalmat okozott. Következett ez a szőlőföldek különleges voltából.

Az irtásföld nagyon sok munkabefektetést igényelt, de korántsem annyit, mint a szőlők telepítése. Tudjuk, a szőlőföld már fekvésére nézve is különleges terület. Nem a sík vidéken, hanem a napos domb- és hegyoldalakon díszik a legszebben. A domb vagy hegy homokos, kavicsos, gidres-gödrös oldalát kellett szőlőfölddé átalakítani. Az összehasonlíthatatlanul nehezebb munkához még hozzájárult a szőlő betelepítésének és állandó gondozásának nagy szorgalmat igénylő munkája is. Szőlőtelepítéssel a különben értéktelen földterület értéke megsokszorozódott. Éppen ebből következett különleges jogi helyzete. Igaz, a szőlőföldek után is dézsmát (kilencedet) vagy hegyvámot kapott a földesúr, de ellentétben a többi földektől, szőlőföldet csak abban az esetben lehetett elbecsültetni, ha a gazdája bizonyíthatóan nem művelte, elhanyagolta.

Irtásföldek után általában alacsony közbecsüt fizetett a földesúr, a szőlőföld elbecsültetése esetén azonban a teljes becsüt: a betelepített szőlő és a befektetett munka teljes értékét meg kellett fizetnie. Azt majdnem „nemesek módján” örökölték a jobbágyok. A jobbágy eladhatta — természetesen a földesúri tulajdonjog fenntartásával, — de azzal az előnnyel, hogy azt a földesúr (hacsak a gondtalan kezelés ténye fenn nem állott) soha el nem vehette. Ez persze nem jelenti azt, hogy a földesurak soha sem kísérelték meg a szőlőföldek elvételeit. Bizonyára előfordultak ilyen esetek — de a törvény sokkal jobban védte az ilyen földet, mint más birtokot. Pl. Hegedűs Mária tiszzaughi lakostól Luby Imre földbirtokos elvette szőlőbirtokát. De ő a törvényszékhez folyamodott és az visszaítélte azt. Amikor Luby Imre az elfoglalt szőlőt visszatérni vonakodott és Hegedűs Mária az igazságügy-miniszterhez folyamodott, az ig. min. azonnal intézkedett. Meghagyta az alispánnak, hogy: „... a kérelmi tárgynak barátságos útoni elintézését megkísérelvén, annak nem sikerülése esetén, panaszolt fél kihallgatása, s e tárgyra vonatkozó iratok felterjesztése mellett a dolog körülményeiről felvilágosító tudósítást adjon. Kelt Budán, május 3-án 1848. Deák Ferenc ig. min.” [45].

A jobbágyfelszabadításról szóló törvénycikkek a szőlőkről hallgattak. Ami azt jelentette, hogy a szőlők a régi állapotukban maradnak. Pedig ez volt a jobbágyok kezén a legszabadabb birtok. A kérdés fonák-ságát maguk a földesurak is érezték. Erre mutat Döry Katalin, br. Buttler Jánosné ügyészének 1848. június 4-én a megyéhez intézett kérdése: „vajon az erdőtelki határban a majorsági szőlőkről az illetők tartoznak-e dézsmát adni” [46]. A kérdés megoldásának fontosságát csak még jobban aláhúzta az a tény, hogy az nagyon sok jobbágyot érintett. Ahol csak alkalmas hely volt rá, minden falunak megvolt a maga szőlőkertje. Voltak olyan vidékek, ahol a községek lakosai szinte kizárólag a szőlőből éltek. Heves megyében Fényes Elek statisztikai kimutatása szerint 22 214 hold szőlő volt [47]. Híres szőlőtermelő helyek voltak megyénkben a viszontai hegyek (Sárhegy) a Mátra hegység alján: Gyöngyös, Sár, Verpelét, Felsőnána, Domoszló, Aldebrő, Apc, Szücsi, Szurdokpüspöki, Pata, Pásztó. Az egri részen: Almagyar, Tihamér, Czegléd, de jó bort termelt még: Andornak, Ostoros, Maklár és Kistálya is. A csépai, monostori, kerekudvari, alattányi, várkonyi és szelevényi szőlők is jó bortermők voltak.

A volt jobbágyokat is nagyon foglalkoztatta a szőlőföldek további sorsa. „Tiszaroff képviselői folyamodásukban előterjesztik, miszerint helységük összes lakosai őket azon világos utasítással bízták meg, minden félreértés kikerülése okáért annak megmagyarázására kérjék fel a megyét, hogy miután az úrbéri viszonyok megsemmisítettek kell-e dézsmát adni oly szőlőskertből termésből, mely szőlőskert eddig közadó alapja volt” [48]. A tiszaroffiak kérdése mögött az a gondolat húzódik meg: szőlőföldjeiket úrbérinek kell tekinteni, mivel adóztak utána.

Több helyen azzal érveltek, hogy a birtokokban levő szőlőt úrbéri földre ültették. A vizsgálat azonban ilyen esetekben legtöbbször azt mutatta ki, hogy a szőlőt legelőföldön, vagy még elkülönöztelen legelőn telepítették. Erre hivatkoztak pl. a gyöngyöspataiak [49], valamint az apciak [50] de eredménytelenül. Még többen voltak olyanok, akik nem hivatkoztak sem erre, sem arra, hanem minden kertelés nélkül kijelentették: szőlődézsmát pedig a jövőben nem adnak. „Erich Bernát, br. Baldaccy Antal nagykörűi birtokának haszonbérője kéri a megye intézkedését a végre, hogy a szőlődézsma megadása ellen mutatkozó ellenszenv és ellenszegülésnek gát vétessék” [51]. Bernát András a maga és a többi birtokos társainak nevében fordult a megyéhez: „... több darab allodiális és mások kizárásával szabad használatú szőlőföldjeiket a hevesi, boconádi, átányi, vezekényi, kishánai, szentiványi és szárazbői lakosok részint készpénzbeli fizetésben, részint szőlőkötésre és kapálásra adandó napszámba alkudta 3 évre, s azt a múlt évben pontosan meg is fizetvén, ez évben azonban ámbár a törvényt hirdető küldöttség világosan kimondta, mégis még csak árendális pénzt sem akarnak fizetni, mely végből nehogy a beközelgő szüret alkalmával e miatt valamely véletlen eset adja elő magát, kéri a szőlőbirtokosokat kötelességük teljesítésére hathatósan szorítani [52].

Az említett esetek számából téves lenne arra következtetnünk, hogy ezek csak szórványosak s a kérdés megoldása nem tartozott a legfontosabbak közé. Tekintetbe kell vennünk azt a lényeges tény, hogy a szőlődézsma fizetésének ideje a szüret, tehát az ősz. Hogy a megtagadás hangja máris jelentkezett az csak a kérdés fontossága mellett szól. Biztosra vehető, hogy az említett konkrét eseteken túlmenően is élt a megye volt jobbágyainak a szívében az a szilárd elhatározás, hogy szőlődézsmát fizetni tovább nem fognak.

Az ország felett tornyosult a megtámadás veszélyének sötét felhője. A küszöbönálló ellenséges támadás sikeres visszaverésének pedig elengedhetetlen feltétele a nemzeti egységfront megszilárdítása, amelynek épületén — éppen a jobbágyfelszabadítás felemás megoldásának következtében — máris mély repedések mutatkoztak. Cselekedni kellett, mégpedig gyorsan, még az ősz beállta előtt. A baloldal sürgette, a jobbszárny fékezte a kibontakozást. Közben Jellasics 40 ezer főnyi seregével átlépte a Drávát és megindult a magyar függetlenség elfojtására. Már nem lehetett várni. Szeptember 15-én végre megszületett a döntés. A képviselőház egyhangú elvi határozatot hozott a szőlődézsma eltörléséről [53]. Pár nappal később döntött az országgyűlés a kárpótlás kérdésében is. Ki-

mondta a negyedtelkeseknél kisebb földű szőlőbirtokosok állami megváltását [54]. A javaslat tárgyalását az országgyűlés nem fejezhette be. A szőlődézsma eltörlése azonban fennmaradt. A szabadságharc bukása után uralomra jutott önkényuralom viszont ezt a döntést nem ismerte el. A szőlődézsma kérdését végső fokon, „az 1853. évi úrbéri nyílt parancs 17. és 18. §-ai és az 1868: 29 t. c. rendezte. A nyílt parancs csupán az úrbéri földre telepített szőlők váltságát hárította az államra. Más szőlőt — ez volt tulajdonképpen a kérdés lényege — a birtokosnak kellett megváltani, a megváltásig a dézsmát fizetni kellett. A nyílt parancs tehát nem vette át az állami kártalanítás elvét az 1848—49. évi országgyűlés határozatából. Az 1868. évi törvény is fenntartotta a birtokosok megváltási kötelezettségeit, egyébként azonban általánosan kötelezővé tette a megváltást, a volt földesúrnak biztosítva a visszaváltás jogát is [55].

4. Erdők

Az 1848. évi törvények megoldatlanul hagyták ezt a kérdést is. Kimondták ugyan, hogy a faizásra az eddigi gyakorlat marad életben [56] és a felszabadított jobbágyoknak megadták azt a lehetőséget, hogy peres eljárást indíthattak az erdei haszonvételek (faizás, azaz saját szükségletre épület- és tűzifa vágása, disznók makkoltatása, gubacsszedés stb.), elkülönítésre, de valójában a földesúr és jobbágy viszonya ezen a ponton is felszámolatlan maradt.

Az erdő a legelőhöz hasonlóan, az úrbéri telek eszmei tartozéka volt. Elevenen élt „az a mélyen a nép tudatában gyökerező felfogás, hogy az erdő közvagyon” [57].

Ezzel a jobbágyi nézettel élesen szemben állt az a földesúri felfogás, hogy az erdőben a földesúr csak „megengedte” a faizást, azt t. i., hogy a jobbágyok tűzi- és épületfaszükségletüket a földesúr erdőiből fedezzék. Ezt a felfogást látszott igazolni az is, hogy ellentétben a legelővel, amely után semmi külön szolgáltatást nem fizettek uraiknak, a faizásért már viszontszolgáltatásokat kellett teljesíteniük. A faizási jog különben sem volt általános. Csak azokban a falvakban rendelkeztek a jobbágyok ilyen joggal, melyeknek a határában erdő volt. Bonyolította a kérdést a kialakult szokások megannyi eltérő változata is. A faizási jog gyakorlása függött a falu határában elterülő erdő nagyságától, az erdő milyenségétől (tölgy-, cser-, fenyő-, akác- stb. erdők), a fák korától, az erdőben élő vadállomány milyenségétől stb. Voltak községek, ahol a jobbágyok csak tűzifaszükségletüket biztosíthatták s ezt sem egyformán. Egyes helyeken csak száraz gallyfát szedhettek, más községekben viszont szálfákat is kidönthettek. Megint más falvakban viszont a kidöntött szálfáknak csak az ágas része illette meg a favágó jobbágyokat. Voltak azonban olyan községek is, ahol a faizási jog a tűzifa mellett a jobbágy épület-, sőt szerszámfa-szükségletére is kiterjedt. Szőlőtermő vidékeken ez a jog a szőlőkaró-szükségletet is biztosíthatta. Ahol pedig a lakosság faszén, vagy mészégetéssel is foglalkozott, ott a faizási jog a szén-, illetve a mészégetéshez szükséges famennyiségre is kiterjedhetett. Egyes vidékeken pedig a faizási jog gya-

korlása olyan nagyméretű volt, hogy a kitermelt fa mennyisége a jobbágnak nemcsak saját szükségletét fedezte, hanem még piacra, eladásra is került azokból [58].

Mivel az 1848. évi törvények a fenti általánosságban mozgó megfogalmazáson túlmenően semmiféle útbaigazítást nem adtak a faizási jogokkal, illetve az erdőhasználattal kapcsolatos kérdésekről, másként értelmezték azokat a földesurak és másként a jobbágyok. A földesurak arra törekedtek, hogy az erdőket magánbirtokukká alakítsák át. A jobbágyok ellenben a jobbágyterhek eltörlését úgy értelmezték, hogy az erdőket minden viszonzolgáltatás nélkül használhatják. Sőt a parasztok sok esetben fittyet hánytak a földesúri tilalmaknak, a törvény rendelkezéseinek s az erdőket egyszerűen birtokukba vették olyankor olyan helyeken is, ahol úrbéri alapon sem lehetett igényük az erdő használatára.

„Az egeri érseki javak igazgatója folyamodványilag panaszolván — olvassuk a megye 1849. január 15-i bizottmányi ülésének jegyzőkönyvéből — miként az Eger városa közelében fekvő érseki uradalmi erdőkben az egeri, ezeken kívül pedig a felnémeti, baktai, deméndi, szőláti, szarvaskői, fedemesi és bátki lakosok temérdek pusztításokat visznek véghez és minthogy egyszerre igen nagy számmal, gyakran százan, sőt kétszázan is jelennek meg fahordás végett, az erdőőrök őket nem akadályozhatják, s így uradalmi erővel ezt elhárítani, eltiltani s meggátolni nem lehetvén, kéri az erdőpusztítást megszüntetni, s e részbeni üdvös megyei végzést a panaszlott helyeken közhírré tétetni” [59].

A megye nem késett „az üdvös végzés” meghozatalával. Megbízta a főszolgabírókat „az erdőpusztítás” meggátolásával. Felhatalmazta őket, hogy a mátrai és tarnai fegyveres hadnagyokat is felhasználhatják, továbbá „...a járási főszolgabírók által megyeszerte is közhírré teendő, miként az erdők erőszakos pusztítói mint tolvajok és rablók tekintvén, megfenyítés végett általuk törvényszék elébe lesznek állítandók”.

A megye erélyes közbelépésének úgy látszik nem volt nagy fogantja, mivel alig két hét múlva, 1849. I 28-án „gr. Károlyi György folyamodványilag kéri, hogy a bodonyi, baktai és derecskei lakosokat, kik szolgabírói tiltás és parancs ellenére pusztítják az erdeit, a pusztítástól eltiltani, rendőri eljárást rendelni és a vakmerően ellenszegülőket megfenyíteni el ne mulassza”. Most sem késik a megye erélyes intézkedése: „Meghagyatik a főszolgabírónak, hogy a bepanaszlott pusztítókat önvalomásaikkal együtt megfenyítés céljából állítsa fenyítő törvényszék elébe” [60] — Ami az erélyes intézkedést illeti: nincs hiány, de a végrehajtásnál annál nagyobb a baj. A földesurak nagy fájdalomra a megyében már nem tartózkodik gr. Wróba 6. sz. könnyű lovas ezrede, de semmilyen császári katonaság sem. Nem lehetett őket már igénybe venni. Magyar katonaságot vagy nemzetőrséget pedig nagyon is kockázatos lett volna a parasztok ellen felhasználni. Így aztán nem csodálkozhatunk azon, ha az erdőpusztítások a továbbiak során is foglalkoztatták a vármegye urait.

1849. május 3-i bizottmányi ülésen „felolvastatott — ugyancsak az előbbi panaszos — gr. Károlyi György folyamodványa, ki is Tótfalu, Al-

debrő, Feldebrő úgy Kál helysége lakosainak önkéntes, erőszakos lépéseiket, foglalásaikat, erdőpusztításaikat, az úri javaknak bitorlását, továbbá az előjárók elnézését, az örök elremítését, halállal fenyegetéseit panaszolván vizsgálatot tételni és a megszünt vagyonbátorságot elégtétellel és az illetők megfenyítésével helyreállítani kéri” [61].

A rendelkezésünkre álló adatokból azt megállapítani, hogy a bepanaszoltak telkes jobbágyok, vagy szegődményes zsellérek voltak-e, nem tudtuk. Mindenesetre akár ezek, akár azok, akár a falusi lakosság mindenrendű emberei is követték el azokat, itt már erősen érezhető a fennálló birtokviszonyok megváltoztatására irányuló törekvés.

Az erdőhasználat kérdésével is foglalkozott az 1848. évi szeptemberi kormányjavaslat. Előrelépést jelentett a IX. t. c. 3. és a X. t. c. 4. §-aihoz képest annak kimondása, hogy az „úrbéri ölfavágás és összehordás kötelessége mind az elkülönzött, mind a még közösen bírt erdőkre nézve teljesen megszűnik, de a földesúr ezért is, mint elveszett úrbéri jövedelemért közállományi kárpótlást nyerend” [62].

A végső döntést ebben a kérdésben is az 1853. évi úrbéri nyílt parancs és az ezt megerősítő 1871. évi 53. t. c. mondta ki. A nyílt parancs ide vonatkozó 10. és 11. §-ai azonban visszalépést jelentenek a 48. évi szeptemberi kormányjavaslattal szemben annak kimondásával, hogy „Ott, ahol a volt jobbágyok a faizás törvényes élvezetében vannak, számukra helyette azon földesurasági erdőből, melynek eddigelé a faizást törvényesen gyakorolták, egy azon haszonvételeknek megfelelő rész lesz kihásítandó.” De — és ez a lényeges eltérés — „Az úrbéri törvényszékek... kötelesek... a *viszontszolgáltatásoknak mivoltát kinyomozni*... (és a) kitudott... erdőtért tekintettel a helyi viszonyokra és különösen az erdőnek minőségére s termési képességére, minden telekre nézve minősége aránya szerint megállapítani”. Ez a gyakorlatban a parasztság megrövidítését jelentette, mivel az addig általuk élvezett mennyiség becsértékéből le kellett vonni a volt jobbágyok által kötelességszerűen gyakorolt erdei szolgáltatások becsértékét és csak az így fennmaradó különbséget kapták meg a lakosok. — Egyébként az úrbéri nyílt parancs is a kihásítandó erdő rész nagyságát telkenként 2—8 holdban állapította meg azzal, hogy ennek alsó és felső határa a helyi viszonyoktól függően módosítható, azonban a 12 holdat nem haladhatja meg. Kimondta továbbá, hogy „8 zsellér számára egy egész telki illetőség lesz kizabandó” [63].

5. A királyi kisebb haszonvételek élvezete

Az 1848-as áprilisi törvények nem szóltak az ún. királyi kisebb haszonvételekről sem. Ide tartoztak: a bor-, ser- és pálinkamérés, húsmérés, malomtartás, vám-, rév-szedés, piac- és vásártartás, továbbá a vadászat, madarászat, halászat joga. Ezeket a jogokat évszázadokon keresztül a földesurak vagy saját maguk vagy bérlőik útján gyakorolták, azon a jogi alapon, hogy ezeket a királyi jogokat a királyok adományozták nekik a földbirtokkal együtt.

A jogok gyakorlásában kivételt képezett — az 1836. évi törvények alapján — az a könnyítés, hogy az önálló jobbágyközségekben szent Mihály napjától karácsonyig, ha pedig saját szőlőhegyük is volt szent György napig a jobbágyok is mérhettek bort. Pálinkát is főzhettek, de főzőüstönként 2 Fr-t kellett a földesúr részére fizetniük. Húst is mérhettek, de csak abban az esetben, ha a földesúr nem vágatna a lakosoknak elég húst, vagy ha marhájukat baleset érte [64].

Most, hogy a föld tulajdonjoga az úrbéri földeken gyakorlatilag a volt jobbágyoké lett (bár a tulajdonjogot a 48-as törvények kifejezetten nem mondták ki) joggal következtethettek arra, hogy a földdel együtt a királyi kisebb haszonvételek gyakorlásának joga is rájuk szállt. A valóság azonban nem ez volt. A haszonvételek továbbra is a nemesi birtok jogai maradtak. A volt jobbágyok amikor az ellen tiltakoztak, vagy tettelesen is ellenszegültek már nem régi sérelmet orvosoltak, hanem újkeletűt. Az 1848-as törvények hiányosságán akartak a maguk érdekében változtatni.

A különböző regálék közül legtöbb helyen az italmérési jogot vitatták magukénak a parasztok. Már 1848. ápr. 29-én Hatvan városában törvényszéki tárgyalásra került sor, mert a lakosok törvény ellenesen bort mértek és a város bírása ellen lázítottak. (A bormérés és a bíró elleni lázítás összefüggő probléma. A lakosok bormérésével szemben a bíró a törvényt védelmezte s ebből adódott az összeütközés). A hatvani parasztmozgalmat a rendelkezésünkre álló periratok adatai alapján a következőképpen tudjuk felidézni.

A hatvani volt jobbágyok és az ugyancsak jobbágysorban, úrbéri földön élő nemesek mozgalmat indítottak az italmérési jog szabad gyakorlásáért. Ns. Szádeczki Mihály, Ridl Ferenc és ns. Balázs Sándor, a mozgalom vezetői ns. Szádeczki Mihály házában „összejöveleteket tartottak”. Az összejöveletek alkalmával arról beszéltek, hogy „az újságban megjelent törvénycikkek szerint a szabadság már mind meg van adva”, de azt a „bírák eltitkolják”. A város vezetőit: a bírót, a tanácsot és a jegyzőt, „mert az velük nem tart, mert őket az uradalom és nem a lakosság” tette a város vezetőivé, le kell váltani és helyettük új vezetőséget kell választani. A város vezetőinek bűneiről írást is készítettek. Elhatározták, hogy a bort ezután szabadon fogják mérni, ha pedig őket valaki ebben akadályozni merészelné, azok ellen egységesen fognak fellépni. Megbeszéléseik határozatait a lakosság között széles körben terjesztették. A mozgalom hatásosnak bizonyult. A megrémült uradalom a megyéhez fordult segítségért. A megye utasítására április 24-én a szolgabíró a városban megjelent. A szolgabíró érkezéséről már előbb hírt kapott lakosság nagy tömegben gyülekezett a községházánál. A szolgabíró megpróbálta a „lázadókat” tettük jogtalanságáról meggyőzni. Utasította őket a törvény tiszteletben tartására, a szabad bormérést pedig eltiltotta. Ez azonban nem hozta meg a várt eredményt. Még nagyobb lett a felháborodás és a kiáltozás. „A szolgabírói tekintély ellen nagy tiszteletlenség lőn.” Ns. Szádeczki Mihály fejére olvasta a szolgabírónak, hogy „nem igazat beszél”, „jobb lett volna, ha otthon marad az ebadta”. Ridl Ferenc

pedig „a szolgabíró jelenlétében Hirling Mátyás bíró ellen ingerelte a lakosságot”. „Sőt ezzel sem elégedve meg a szolgabírónak egy irományt adott át, állítván, hogy annak tartalma a bíró letételére elegendő okul szolgál”. A szolgabíró az iratot elolvasta, de az abban foglalt érveket nem találta elfogadhatóknak. A lakosságnak azt a kérését, hogy új bírót válasszanak törvényellenesnek minősítette és az iratot visszaadta. Erre a lakosság tüntetése csak még jobban fokozódott. Ridl Ferenc a visszakapott iratot „megrögzött lázító ingerléssel” a jelenlevők előtt felolvasta és a bormérés mellett magát pártfogónak ajánlotta”. Ns. Balázs Gábor is arra buzdította a községházánál tolongó lakosságot, hogy „most ne engedjünk, most tartsuk fel jussunkat”.

Nehéz helyzetben volt a szolgabíró és a város vezetősége. A törvény becsületét mindenféleképpen biztosítaniuk kellett. Itt már csak a leghatározottabb erély segíthetett. A szolgabíró utasította a bírót és a csendbiztost, hogy ns. Balázs Gábor „csap alatt levő hordóját” pecsételjék le és kobozzák el. Most már ns. Balázs Gábor házánál folytatódott a „ribillió”. Amikor házánál a hatóság emberei megjelentek ns. Balázs Gábor „nagy láрма között kijelentette, hogy az ő borát senki sem viszi el, még ha életébe kerül is az”. Miután pedig a csendbiztos a pincéből a hordót felhozatta, ns. Balázs Gábor a csapot belőle kirántotta és az előljárást rablóknak nevezte.

A sikertelen lecsendesítő kísérletek után a szolgabíró előtt már csak az a lehetőség mutatkozott eredményesnek, ha a mozgalom vezetőit elfogatja. Parancsot adott a „fő lázítók” letartóztatására. Ez „bár nagy láрма között”, de minden tetteles ellenállás nélkül megtörtént. Ezután a törvényszék gyors ütemben lefolytatta a tárgyalást. A mozgalom három vezetőjét ns. Szádeczki Mihályt, Ridl Ferencet és ns. Balázs Gábort „miután egyforma lázítóknak találtatván” mindhármukat „félévi vasban, közmunkában szokott böjttel töltendő fogságra” elítélték. Még további 7 vádlott kapott kisebb-nagyobb büntetést [65].

A másodalispán a történeteket április 30-án jelentette a belügyminiszternek. Május 2-án pedig már a rend helyreállításáról tájékoztatta: „Április 30-án 329. sz. alatt költ jelentésemben említett hatvani zavar teljesen megszűnt, s 10 izgatót — kik törvényt ösmerni nem akartak, elkerülhetetlen volt érdem szerint megbüntetni” [66].

A „jogtalan italmérők” szép számmal szerepelnek a megye bizottmányi üléseinek jegyzőkönyveiben. Vannak köztük olyanok, akik bár kéri a jog kiterjesztését, de azért közben titkon gyakorolják is azt arra számítva, hogy így időt nyernek és elkerülik az esetleges büntetést. Vannak azután olyan községek is, ahol nem taktikáznak, mit sem adva a törvény rendelkezéseire, a bort szabadon mérik.

A kérő községek között szerepel: Sirok [67], Hatvan [68], Tiszaroff [69], Tizsasas [70]. — Adács helység egyenesen az igazságügy-miniszterhez fordul kérésével. A miniszter alábbi válasza egyúttal a kormány állásfoglalását tükrözi: „Heves vm. Közönségének! Adács helység közönségének folyamodványát, ide mellékelten önöknek azzal teszem át, hogy miután az abban jelesül a malom, kocsáltatás, mészárszék és bordézsma iránt

előadott kívánatok a fennálló törvényekbe ütköznek, a folyamodókat ebbeli kérelmük helytelensége felől meggyőzni igyekezzenek. Bpest, július 6. 1848. Deák Ferenc ig. min.” [71].

Nagyköri lakosai pedig „az ellenség rajtuk vett zsarolására” hivatkoznak és „nehezebb sorsuk enyhítésére” kérik a kocsmáltatási haszonvételük egész évre történő kiterjesztését. — A megye azonban hajthatatlan. „Bármennyire méltányolja is a bizottmány Nagyköri községe kérelmét, miután azonban a kocsmáltatási jog a királyi kisebb haszonvételek közé tartozik, melyekre nézve a törvény nem rendelkezvén, a megyei bizottmány nem érzi magát feljogosítottnak a földesúri, vagy bármely még más fennálló jogok sérelmével engedélyt osztani ki” [72].

A nagyrédeieknél a szabad kocsmáltatás kérése az egyéb sérelmeikkel együtt benyújtott panaszai között szerepel. „... A bordézsma megszüntetését, a szabad bormérés megengedését, s több zsellér házaik után bírt de a földesuraság által elfoglalt úrbéri telkeket régi állapotukba visszahelyeztetni kérik az igazságügy-minisztertől” [73].

Többszöri felszólítás ellenére is bort mérnek: Tiszafüreden [74], Hevesen [75], Gyöngyöstarjában és Gyöngyöspatán [76], Verpeléten [77], Karácsondon [78].

„A poroszlói közbirtokosság panaszolván, miként Poroszló mezővárosában a törvénytelen bormérés és halászat sikertelen eltiltás után is annyira elharapódzott, hogy nemcsak a helybeliek mérnek szabadon bort, hanem a szomszéd községbeliek is kocsikon mérik az utcákon” [79]. „Úgyisintén a kassai káptalan az iránt folyamodik, miszerint Tiszaörs és Örvény helységben még az előjárók által is gyakorlott törvénytelen bormérés a földesúr jogainak sérültével annyira elharapódzott, hogy e végett a haszonbérőjük az árendától minden úton szabadulni kívánván, eddig is okozott tetemes káruk még mindig nagyobbra szaporodik” [80]. Mezőtúr italmérési jogának haszonbérői is azért kérik a szerződés alóli felmentésüket, „mert a házankénti italmérés a tanács által nem gátoltatik” [81]. — „Smir Jakab sári árendás is azt panaszolja, hogy több lakosok engedély nélkül jelenleg is bort mérnek” [82].

Dévaványa a bormérésnek már a ravaszabb útját választja. Elhíreszteli, hogy a megye mindenkinek megengedte a szabad ital- és húsmérést [83].

Nagy felhördülést váltott ki a megye urainál a tiszai őrvonal parancsnokának cselekedete, aki nyilvánvalóan a haza védelmi képességének fokozása érdekében Tiszabő helységben a bormérést mindenkinek megengedte. A megye, a járási főszolgabíró hivatalos jelentésének vétele után azonnal megkereste Repeczky kormánybiztost és a leghatározottabban kérte: „... a nevezett őrnagyot ilyen törvénytelen rendeletek kiadásától tiltsa el — egyszersmind arra nézve is, hogy a katonai hatóság semminemű polgári ügyek intézésébe bele ne avatkozzék” [84].

A megye szinte tehetetlenül állt a parasztok „jogbitorlásával” szemben. A feljelentésekre szinte minden esetben azt válaszolja, hogy „a főszolgabírónak meghagyatik, a bormérőket a csapon a mérés alatt álló borainak elkobzásával fenyítse meg, ha ellenszegülnének állítsa törvény-

szék elé.” Törvényszék elé azonban az előforduló esetek sokaságához képest csak kevesen kerültek. A ritka esetek közé tartozik a tiszafürediek elítélése. „Ők törvényellenes bormérés vétkük és ellenszegülésük miatt egy fél évi és 1 hónapi közmunkán és szokott böjton eltöltendő börtönbüntetésre ítéltettek” [85].

Súlyosabb büntetést kapott az a hevesi szabómester, aki ugyan bort és húst nem mért, de a lakosságot erre lázította. Az 1849. június 11-én tartott fenyítő törvényszék jegyzőkönyvében erről a következőket olvashatjuk: „A törvényszék elébe állított Jabreczky Márton hevesi szabómester önként elismervén azt, hogy egy levelet írt, amelyben a hevesi jegyzőt lázító szavakkal szólítja fel, hogy a községet minden úri hatalom alól felmentse, s azt szabaddá tegye, ellenkező esetben ő fogja felszabadítani s a népet a szabad hús- és bormérés gyakorlására lázította. Ebbéli vétéséért eddigi fogságának betudásán felül még egy évi böjt s közmunkán eltöltendő fogságra ítéltetett” [86].

A bormérés mellett a húsmérés is élénken foglalkoztatta a megye lakosságát. Az egykorú iratok, az előbb említettekén túlmenően is beszámolnak a húsméréssel kapcsolatos panaszokról, annak engedély nélküli gyakorlásáról. A gyöngyöspataiak pl. azt panaszolják, hogy „az egyetlen földesúri mézárszékben a földesurak pártolása mellett a legrosszabb székhússal nyomorgatják őket” [87]. Az egriek pedig már a maguk kezébe vették a húsmérést. „Az egri céhbéli mézáros mesterek azért folyamodnak, hogy mesterségük gyakorlásától magukat felmentetni s határozatilag kimondatni kérik, hogy a marhahús szabadon mérethessék” [88].

A megye — miként a bormérés eseteinél — a húsméréssel kapcsolatban is tehetetlenül állt. Hiszen itt nem egyedi esetekről volt szó s annyi embert elítélni mégsem lehetett. De ezen túlmenően, a nemesség érdekében álló oly szükséges nemzeti egység ügyének is sokat ártott volna, ha a törvénynek határozottabban érvényt szereznek. Bár érdeküket a királyi kisebb haszonvételek elleni támadás kétségtelenül sértette, de mégsem annyira, mint az előbbieken tárgyalt jobbágykézben levő földesúri földek elleni fellépés. S ha már választaniuk kellett, az utóbbinál kellett nagyobb erélyt és határozottságot mutatniuk. Most már csak az volt a kérdés, hogyan lehetne tekintélyük sérelme nélkül e „jogbitorlás” felett szemet hunyniuk. Szinte kínálkozott az 1836. évi VI. t. c. 6. §-a, mely kimondta: „Ha az uraság, kinek igazaihoz számíttatik a mézárszéki jus, a lakosoknak szükségére elegendő húst nem vágatna, akkor a jobbágyoknak a különben tilalmazott húsmérés — az uraságnál az iránt teendő jelentés után — megengedtetik...” Ezzel a lehetőséggel éltek Egerben is. „A bizottmányi ülés úgy határozott — olvassuk a 48. május 4-én felvett jegyzőkönyvből — miután az egri mézárszéki jog tulajdonosai a városi közönség elegendő hússali ellátásával kötelességét jelenleg teljesíteni képesek nem lévén s úgy az 1836. VI. t. cz. 6. §-ának esete előállván Egerben máától kezdve mindenkinek szabad húsmérés városi rendőri felügyelet mellett engedtetik” [89]. — Ezt tették később Gyöngyösön is.

A szabad húsmérés híre gyorsan elterjedt. A nyár végén panaszkodnak is a kompolti, mezőtárkányi, feldebrői és parádi mészárosok: „... a bizottmány határozata következtében, mely szerint a húsmérés mindenkinek megengedettett igen megkárosodtak s ennek következtében kéri magukat mint haszonbérloket a húsméréstől felmentetni, vagy a lakosságot a szabad árusítástól eltiltatni” [90]

Egyes helyeken a halászás jogát is gyakorolni kezdték a parasztok. „Tiszanána helység közönsége az iránt kér felvilágosítást a megyétől, hogy a közlegelőkön létező s halászható vizeken, a földesuraság jogainak megsértése nélkül házi szükségleteikre halászhatnak-e”. A megye úgy határozott, hogy „a halászat joga a földesurat illeti, erről az említett helység a járásbeli alszolgabíró által értesítettik” [91].

Ravaszabb jogcímen akarják gyakorolni a halászatot a tiszaroffiak. A megyének felteszik a következő fogas kérdést: „ha az úrbéri legelőt árvíz borítja, szabad-e a községnek s népnek saját földjein levő vizen szabadon halászni?” A kellemetlen kérdés nehéz helyzetbe hozta a vármegye urait. Hiszen a királyi kisebb haszonélvezetek gyakorlása a föld tulajdonjogával volt összekapcsolva. Márpedig az úrbéri legelő gyakorlatilag a volt jobbágyok tulajdonába ment át. De viszont a 48-as törvények sem a tulajdonjogról, sem az említett haszonélvezetek gyakorlásának jogáról nem tesznek említést. Az egyértelmű válaszadás helyett megkerülik a kérdést. „A szolgabíró érdemben meghallgatván az illető volt földesuraságokat is, a folyamodásbeli kitételt vizsgálja meg, fő figyelemmel lévén arra, hogy azon legelőhelyek melyen halászatot gyakorolni kérnek a folyamodóknak úrbéri illetőségükbe számítottak-e be” [92].

Nagykörű is „a végből folyamodik a bizottmányhoz, hogy a halászat legalább meghatározott napokon lakosainak megengedtéssék” [93].

Heves megye alispánja 1848. május 18-án a vám-, rév- és vásárpénz fizetésének megtagadását jelentette a belügyminiszternek.

„Tiszafüreden közelébb országos vásár tartván, úgy a helybeliek, mint a vidékiek, különösen a szomszéd Szabolcs megyebeli egyekiek a helypénzt megtagadták, az egyekiek azt adván okul, hogy ők mint nemzetörök fizetéstől mentesek. Így tagadták meg a vámot és a révbért is. A fizetést megtagadókkal nem bírt a helybeli előljáróság, s így károsodott a vásár, piac és rév haszonbérloje. Az ilyen megtagadásnak jövendőre törvényesen megtorlása iránt intézkedtem” [94].

A kérések, panaszok s kihágások sokaságán az országgyűlés és a kormány is elgondolkozott. A regálé előjogok megszüntetésére Nyáry Pál, Madarász László, Nozroviczky Gyula, Szacs vay Imre, Tánicsics Mihály külön javaslatokat is dolgoztak ki. A kérdést rendezni kívánta Deák Ferenc ig. min. is és az 1848. szeptember 19-én benyújtott javaslata szerint a kocsmá-, mészárszék-, ser-, pálinkamérés, kávéház és vendéglőtartási jogot, a halászatot és a vásárszabadalmakat a község kisajátíthatta volna magának. Ser- és pálinkafőzéssel mindenki foglalkozhatott volna, saját birtokán mindenki szabadon vadászhat, madarászhat. A malmok pedig a jelenlegi birtokosok kezébe kerültek volna [95].

Mint ismeretes ez a javaslat Jellasics támadása következtében nem kerülhetett végső megtárgyalásra. Ezért aztán nem is emelkedett törvényerőre. Ezeket a feudális jogokat a következő évtizedekben csak fokozatosan választották le a volt nemesi birtokról.

6. Az egyházi szolgáltatások megtagadása

1848. június 16-án Bíró Albert a következő — szokatlanul hangzó — jelentést küldte a vármegye alispánjának. „Kerületemben semmi csendháborítás nem történt, hanem Ugra, Ludas és Detk sem a helybeli lelkész úr földjét, sem a kántorét, sem a harangozóét szántani — minden intézkedésem után is — nem akarja, melyről kérem tisztelt elnök urat, hogy nékem ebben a dologban utasítást adni méltóztasson” [96].

Mint ismeretes: a 48-as áprilisi törvények XIII. törvénycikke a papi tized megszüntetéséről intézkedett. Most mégis egyházi szolgáltatás megtagadásáról olvashatunk. Milyen szolgáltatásról van itt szó tulajdonképpen, mivel magyarázható ez a megtagadás?

Az igaz, hogy az egyházi tizedet, melyet a jobbágyok termése után szedtek, ezután már nem kellett fizetni. De a tized adása mellett az egyházközség vallási teendőit ellátó emberei részére eddig is fizetett párbér és bizonyos szolgálatok további adásáról a törvény nem intézkedett. Ezek a szolgálatok nagyobb részben robotjellegűek voltak. A parasztság pedig mindentől irtózott, ami őt a régi szolgaságra emlékeztette, mindent megtagadott, aminek „robot szaga” volt. A szolgálatmegtagadásnak azonban nemcsak ez lehetett az egyedüli oka.

Századokon keresztül az egyház volt a feudalizmus leghűségesebb kiszolgálója, támasza, ideológiájának megalapozója. Visszaélve az egyszerű emberek vallásos hitével az úri rend elfogadását, elnyomott, szomorú életük békés tűrését és — természetesen — a szolgáltatások hű és pontos teljesítését hirdette. Ha figyelembe vesszük az 1848-as parasztságunk vallásos érzületét, a szolgálatmegtagadásban az egyház évszázados szorgos munkájának csődjét is látnunk kell. Hiszen, 1848 szabadságtól zengő tavaszán parasztságunkat jobban érdekelte a jelen boldogsága, mint a papjai által oly sokat hirdetett ködös túlvilági üdvösség.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a magas klérus szinte kivétel nélkül a császár és a földesurak oldalán állt és a jobbágyfelszabadítás kérdésében az alsó papság is bizony inkább képviselte a földesurak érdekét, mint a népét.

A lelkészeket felhasználta a kormány is bizonyos népszerűtlen rendelkezések kihirdetésére, megmagyarázására (pl. az áprilisi törvények helyes értelmezése, a rögtönítélő bíraskodás bevezetése stb.), melyek semmiesetre sem fűzték szorosabbra azt a kapcsolatot, amely a papság és a lakosság között amúgy is lazulni kezdett.

A parasztság ellenállása — mint látjuk — több forrásból táplálkozott. A fenti szolgálatmegtagadást az alispán június 22-én jelentette a belügyminiszternek. „Ugra, Ludas és Detk helységek lakosai egyházi szolgálataiknak az egyházi látogatás szerént tartozó szolgálatokat megta-

gadták, de tartozásaik teljesítésére törvény útjani szoríttatásuk iránt rögtön megtétetvén a kellő rendelkezések, rendre fognak téríttetni” [97].

Valószínűleg ez a jelentés is hozzájárult ahhoz, hogy „A vallás- és közoktatásügyi miniszter az ország több vidékéről hozzá terjesztett abbéli panasz folytán — miszerint a nép eddigi tartozásait papjaitól megtagadja — a megyét hivatalosan arra kéri föl, miképp tisztviselői által a népet értesítse, hogy meddig a törvény másképp nem rendelkezend tartozásaikat papjaik irányában teljesítsék” [98].

A tisztviselők nem nagy eredménnyel tevékenykedhettek, mert alig pár hét múlva már a nagyiványi, tiszvársi és tiszafüredi lelkészek panaszkodnak: „a szabadság és egyenlőségtől elragadott híveik tőlük a szántást, kaszálást, hordást s egyéb tartozásokat megtagadták, kéri őket illetékeiknek kiszolgáltatására szorítani”. A megye fel is szólította az alszolgabírókat, hogy „az e részben érkezett miniszteri rendelet következtében kötelezze a bepanaszoltakat tartozásaik haladék nélküli pontos teljesítésére” [99].

Az egyházi szolgáltatások teljesítésének kötelezettsége a későbbiekben is fennmaradt. Az 1853. március 2-án kelt cs. nyílt parancs 23. §-a az úrbéri kárpótlás és földtehermentesítés foganatosítása iránt Magyarországon kimondta: „Az egyházak plébániák és iskolák számára adózások és szolgáltatások, mellyek sem az egyházi tizeden általában, sem az úrbéri telektől földesúri kilenczeden nem alapulnak, a megszüntetett szolgáltatások között nem foglaltatnak, és kötelezettek által továbbá is teljesítendő”. A munkaszolgálat azonban az idők folyamán módosult, fokozatosan átalakult pénzszolgáltatássá, majd ahol ez még fennmaradt, ott a mezőgazdaság szocialista átalakulásával együtt teljesen megszűnt. Az egyházi adó és párbér fizetése azonban napjainkig megmaradt, de ezt már állami törvényeink védpaizsa nem oltalmazza.

7. Az örökváltsággal kapcsolatos problémák

Ismeretes, hogy a reformkorban a legvilágosabban látó Kossuth Lajos és a köréje felzárkózó haladó liberális középnemesség már felismerte, hogy a gyarmati helyzet ellen irányuló harcot csak a lakosság széles tömegeire támaszkodva lehet eredményesen megvívni. A nemzeti egységfront az érdekegyesítés elengedhetetlen feltétele pedig „a szabadság és tulajdon”. Tolna megye követe elevenre tapint, mikor a következőket mondja az 1832—36-os országgyűlésen: „...csak belső erő teszi igazán önállóvá, függetlenné a nemzetet. Ha tehát akarunk nemzeti függetlenséget, akarunk nemzeti erőt és életet a hazában, ne tagadjuk meg az önállóságot, az erőt, a polgári életet a lakosoktól... mind erre pedig a földi tulajdon szerzésének elengedhetetlen, alapos feltétele... vallyon ha a Török más állapotban találta volna a Magyar parasztot, olly könnyen elfoglalta és meghódíthatta volna ezen hazát?... Magyarország akkori gyengeségének, szerencsétlenségének egyik fő okát abban leli föl, hogy alig volt érdeke a föld népének védelmezni a földet, mellyen maga ja-

vát mint egy számkivetve látta, és mellyen majd mindegy lehetett neki, akár ki parancsolt...” [100].

A jobbágyfelszabadítás szükségességének felismerése eredményeképpen s annak megvalósítása érdekében tette meg az első bátortalan lépést az 1832—36. évi országgyűlés, amikor megszavazta a VIII. törvény-cikket. Ezt a határozatot fejlesztette tovább az 1840. évi országgyűlésen elfogadott VII. t. c. 9. §-a, mely kimondta: Megengedtetik, hogy a földesúr és jobbágy közti szabad egyesség által meghatározandó bizonyos általános summa fizetésével akár egyes jobbágyok, akár egész községek, földesúri tartozásait, szolgálataikat és adózáisait (az úri hatóság azonban sértetlen hagyatván) tökéletesen és örök időkre megválthassák”. Ennek az előremutató törvénynek a gyakorlati haszna vajmi csekély volt, mivel az csak a jómódú jobbágyság vékony rétegének felemelkedését segíthette elő, de a megye szegény jobbágyfalvainak sorsán nem javított. Megyénkben is csak szórványos adatok szólnak arról, hogy a lakosság élt az örökváltsági szerződés adta lehetőséggel.

Tiszaföldvár gazdag parasztjai örökváltsági szerződésre tudtak lépni a földesúrral. Az ő problémájukról szól megértő hangon Blaskovics Gyula másodalispán az 1848. április 10-én tartott bizottmányi gyűlésen.

„Tiszaföldváron borítja a kétkedés szomorú fátyola 111 telkes és 112 gyalog volt jobbágnak, a helység iparkodott lakosai szíveinek örömét amiatt, hogy ők a törvények jótékonyságánál fogva magukat 1846. évben 38 158 ezüst forinton megváltván s abból több mint 34 000 sftkat már ki is fizetvén, ők kik szorgalmukért a hazától méltányos elismerést és kitüntetést érdemelnének, mintegy büntetve lesznek azon törvényjavallat által, hogy az ily helyek váltsági szerződése közönséges magán szerződésnek tekintessék, és midőn a szorgalmatlanok s magukat eddig megváltani nem akaró lakótársaik helyett a Status fog váltsági díj tekintetében a volt földesuraknak kárpótlást nyújtani, ők bár szerződésük törvényesen hitelesítve s megerősítve nincs, maguk kénytelenek a földesúrnak kárpótlást adni” [101].

A helyzet vitathatatlanul visszás volt. Jogosan mutatott rá ennek fonákságára gr. Batthyány Kázmér az országgyűlésen: „... ha e megváltásra szerződött jobbágyok fizetnivalója — a még le nem törlesztett váltságteher — tovább is fenntartatnék éppen a legiparkodóbb és a legszorgalmasabb jobbágyok lennének büntetve” [102].

Batthyány Kázmér érvelésével ugyan egyetértünk, de azért megjegyezzük: az örökváltsági szerződésnek elsősorban nem a szorgalom és az iparkodás, hanem az anyagi tehetőség volt a legszükségesebb feltétele. Az viszont méltán sérthette az érdekelték igazságérzetét, hogy jobbágytársaik állami megváltással ingyen jutnak úrbéri telkeikhez, míg ők esetleg örökre elveszítik azt az összeget, amit felszabadításukig eddig befizettek.

Az ügyben érdekelt földesurak számíthattak arra, hogy ezt a kérdést előbb-utóbb megoldja az országgyűlés. Igyekeztek is a törvény hiányosságát a maguk előnyére kihasználni. Erre mutat Bartalos Gyula Gyöngyöshalászi lakos panasza: „... a földesúr velük örökváltsági szer-

ződést kötött — noha a váltásági összeg egy része csak szent György napkor lett volna esedékes — a földesúr nem várva be a már akkor e tárgyban hozott 1848. évi XII. t. c. rendeletéhez képest a miniszter intézkedését, őket az egész örökváltságra nézve perbe idéztette s elmarasztaltatta” [103].*

A bizottmányi ülés 1849. január 5-én tárgyalta Szécsi János vámosgyörki lakos folyamodványát. Szécsi folyamodványát még 1848. július 24-én elküldte az igazságügy-miniszternek. Előadta benne, hogy a földesúr 2 egész és 1/4 rész úrbéri telkét tőle elfoglalta. Igazságtevésért esedezik. — Az igazságügy-miniszter Szécsi folyamodványát olyan meghagyással küldötte meg a megyének „...miszerint a dolog mibenlétéről a vizsgálati irományok felterjesztése mellett jelentés tétessék” [104].

A vizsgálati iratokból, az ügyel kapcsolatban a következő érdekes eset bontakozik ki.

Vámosgyörkön 1847-ben úrbéri szabályozás volt. A szabályozáskor 2 egész és 1/4 telek maradt fenn. A maradványföldet visontai Kovács János földesúr 1848. január 11-én örökváltsági szerződéssel átadta ns. Szécsi János zsellérnek. A váltáságdíjat — Szécsinek a szerződés szerint — 1848. június 30-ra kellett kifizetnie. Közben megtörtént a jobbágyfelszabadítás. Szécsi János jószándékára vall, hogy még ezután is hajlandó lett volna eleget tenni vállalt kötelezettségének. Tehetsége azonban nem volt hozzá. Töprengett. Végül is jó megoldásnak látszó ötletével a földesúrhoz fordult. Erről ezt mondja visontai Kovács János földesúr: „Szécsi az általa felhozott törvénycikk szentesítése után, május hónapban hozám jövén és arra kért, adnék neki nyugtatóványt arról, hogy a földem árát már kifizette, hogy ennél fogva arra az Egri Takarékpénztártól pénzt kölcsön vehessen kielégitésemre. Igérvén, hogy addig is nekem ellen nyugtatóványt adand ki nem elégitésemről, s hogy nekem adósom. Mire én neki kezet nem nyújtván június hó utolján ismét hozám jött s 340 pengő forintba 6 ökrét, szekerét s azt ajánlotta, hogy ezen kis összeget 400 pft-ra felpótolja, mert neki több pénze nincs”.

A földesúr nem fogadta el Szécsi utóbbi ajánlatát sem. A földet tőle elvette és másnak adta.

Visontai Kovács János eljárásának igazolásaként a következőkkel érvel: „... Világos tehát ezekből, hogy a folyamodó úrbéri birtokot még nem kapott, és így úrbéri birtokban nem lévén az általa idézett legújabb törvény jótéteményét magára nem alkalmazhatja, mert ez a törvény úrbéri birtokot senkinek sem adott, hanem csak valóságos úrbéri birtokosnak adott tulajdont. A folyamodónak úrbéri birtoka nem volt, s azt a szerződést csak feltételesen — ha ti. fizet — engedett neki. Ha a folyamodó okoskodása állna, bárkinek úrbéri telekké alakítandó fenn maradvány földet elfoglalhatná más, abba bele ülhetne, mert hiszen az idézett törvény különbséget nem tesz úrbéri telek s telek között, s ez az elv majd igen messze vinne”.

* Az 1848:XII. t. c. 9. §-a: „A már eddig kötött úrbéri örökváltsági szerződésekre nézve, a jelen törvény alapján, a körülményekhez képest, a minisztérium fog igazság és méltányosság szerint intézkedni.”

Mi semmiképp sem fogadhatjuk el a földesúr érvelését. A törvény szerint maradványföldet az allodiális földhöz kapcsolni nem lehetett, abból jobbágytelket kellett létesíteni. Ha mármost Szécsi nem örökváltsági szerződést köt a földesúrral, hanem úrbéri szerződést — tekintet nélkül arra, hogy azt csak 1848. január 11-én, vagy már évekkel megelőzően kötötte — a telek vitathatatlanul az övé. Igaz, a szerződést a volt zsellér még nem teljesítette. De ez ebben az esetben nem lehet perdöntő. Különben is szándékában állt azt teljesíteni. És ami a leglényegesebb: Szécsi a jobbágyfelszabadító törvény szentesítésének idején már a telek birtokában volt.

Szécsi hitt ügye igazában. Folyamodványában ezt írja: „...megnyugszom a miniszter határozatában, s a telket a kötött summa lefizetésével is kész vagyok átvenni”. A földesúr azonban még ezt a jóindulatra mutató kijelentést is igyekezett kihasználni és Szécsi ellen fordítani. Szécsi szavaira ezt feleli: „...ügye gyarlóságát maga is megismeri s elárulja, hogy kérelmével csak szerencsét vadász. — De az ilyen vadászatra későn indul, mert a kötést ő megszegvén én fel valék jogosítva, birtokomról másképpen intézkedni, s a megszegett kötés a mással tett kötéssel fel nem döntheti”.

Mint ismeretes: a földesúr nem várta meg a felsőbb döntést, hanem elvette a telket Szécsitől és másnak adta. Ekkor a sértett zsellér Gyöngyösön társakat szerzett és puskákkal felfegyverkezve földjét az új tulajdonostól visszafoglalta. — A földesúr sem maradt tétlen. Ő meg Szécsit vetette ki birtokából. Szécsi a földesurat „könnyen halált okozható erőszakoskodásért” feljelentette. A törvény előtt visontai Kovács János így védekezett: „...ha mint ilyen azt kapta, amit kapott, azt tartom: azt csak magának és senki másnak nem tulajdoníthatja” [105].

A vármegye Szécsinek adhatott igazat, mert a bizottmányi ülés jegyzőkönyvének tanúsága szerint: „Molnár Lajos helyettes alispán, Bíró Albert alszolgabíró és Rakovszky Károly esküdt hivatalosan jelentvén, miképp Szécsi János felperesnek visontai Kovács János és Farkas József alperesek (ez utóbbi azonos azzal, akinek Szécsi földjét átadta) elleni rövid utu visszahelyezési perben hozott ítélet végrehajtásának az alperesek elene szegültek. Az 1807. évi XII. t. cz. értelmében ezért ellenük karhatalmat rendeltetni kérnek” [106].

Ugyancsak Szécsi igazára mutat az alábbi igazságügy-miniszteri leirat is: „Kovács János és Farkas József folyamodványát, melynél fogva Szécsi János felperessége alatt ellenük a megye alispáni bírósága előtt Vámosgyörk helységben fekvő úrbéri telek iránt folytatott rövid utu visszahelyezési perben hozott elmarasztaló ítélet alól magukat feloldani kérik — a megye közönségének azzal küldöm át, hogy a dolog épségben tartása, s a panaszos tárgyra vonatkozó periratok felterjesztése mellett értesítést adjon” [107]. — A visszahelyezési periratokat a megye 1849. június 15-én az igazságügy-miniszterhez felterjesztette [108].

Az örökváltság ügyének nyugvópontra jutása 1848—49-es forradalom és szabadságharc idején nem következett be. 1848. szeptemberében az úrbéri kármentesítés vitájában az az álláspont látszott kialakulni, hogy a megváltakozottak — amellet, hogy további fizetség nem terheli őket

— a már megfizetett váltságért megkapják államkötvényekben azt az összeget, amelyet most földesuraik kapnának az államtól, ha nem történt volna örökváltság [109]. A kérdés elodázása végül is nagyon hosszú vára-kozásra ítélte a magukat joggal megcsaltnak érző váltságosokat: a már megfizetett váltságaiknak az országos földtehermentesítési alaptól való megtérítéséről csak az 1868. évi XXVIII. t. c. intézkedett [110].

*

**

Dolgozatunkban azt az ellentétes irányba ható küzdelmet kívántuk érzékeltetni, amely a földesurak és a volt jobbágyok között 1848—49-ben folyt a jobbágyfelszabadítás végrehajtásáért.

Mit akartak elérni a földesurak, miért harcoltak a parasztok? Tö-rekvésük célját nézve, egy dologban megegyeztek. Mindketten a tőkés termelés feltételeiért küzdöttek. De a közös törekvésük mellett szükség-szerűen más érdekek irányították a földesurakat, és más érdekek vezették a volt jobbágyokat.

A földesurak — mint láttuk — olyan jobbágyfelszabadítást akartak, amely biztosítja a földesúri gazdaságok, a földesúri jövedelmek, a földes-úri (leigázó) kizsákmányolási módszerek maximális fennmaradását. Ezért vitattak maguknak minden olyan területet, amelynek úrbéri voltát meg-támadhatatlan bizonyítékok nem igazolták, ezért ragaszkodtak — a le-hetőségekhez képest — régebbi gazdasági és személyi kiváltságaiknak fennmaradásáért.

A volt jobbágyok ezzel szemben szintén — az adott körülmények között elérhető — maximális lehetőségeikért küzdöttek. Régi sérelmeik orvoslásával is sajátjukká akarták tenni mindazokat a földeket, melyek valaha az ő kezelésükben voltak, tulajdonukként akarták elismertetni mindazokat a területeket melyek ugyan nem tartoztak telki állományuk-hoz, de az ő birtokukban voltak. Küzdöttek a legelőkérdés igazságos meg-oldásáért, a szőlődezsma eltörléséért, az erdőosztásért, a földesúri mono-póliumok eltörléséért, a teljes jogegyenlőségért.

Kutatásaink során izgató kérdésként vezetett: vajon Heves megyében a parasztság törekvéseiben szerepelt-e a már régebben is földesúri keze-lésben volt allodiális földek felosztása. Találunk-e igazoló adatokat arra, hogy a megye parasztsága a nagybirtokrendszer felszámolására, meg-döntésére törekedett volna?

A gyöngyöstarjáni földfoglalás vizsgálatánál bebizonyosodott, hogy itt nem a majorsági földek erőszakos elfoglalásáról, hanem a tagosítás alkalmával rajtuk esett sérelem orvoslásáról volt szó. A tizzasasi legelő-foglaláshoz is a régebbi legelőelkülönözés igazságtalan volta adta a tápot. Parád és Bodony legelőfoglalása is azt a régi gyakorlatot szerette volna visszaállítani, mikor még a legelő és erdő közös használatát nem akadályozta a földesúri tilalomfa. Ezek az esetek tehát nem bizonyítanak a nagybirtokrendszer megdöntésére irányuló törekvések mellett.

A curialisták szolgálatmegtagadásai ugyan a majorsági földek tu-lajdonba vételével voltak egyenlők, de ebben az esetben sem lehet föld-

osztó törekvésről beszélni, hiszen itt olyan földekről van szó, mely eddig is parasztbirtok volt, amit tehát nem kellett elfoglalni.

Mindössze egy esetről tudunk, ahol bizonyos allodiális földek elszántását vélhetjük felfedezni. „Jakobei István és neje Turcsányi Rozália csépai közbirtokosok folyamodványukban megnevezett több csépai lakos által erőszakosan elszántott s már három éveken által használt — a helység bírása és a kerületi szolgabíró Szana Zsigmond elébe is feladott, de azok által sem visszaadott — örök földjeiknek birtokába leendő léptetését eszközöltetni kéri — annyival is inkább azoknak követeléséért még agyonveréssel is fenyegettetnek” [111].

Ha igaz a közbirtokosok állítása, akkor itt valóban a földfoglalás bár nagyon is „halkszavú” — jelentkezését vélhetjük felfedezni. De ez sem bizonyított. A földesúr panasza eredhetett rosszhiszeműségből is. Így ítéltette meg a megye is, mert a panaszt igazságtevésért a törvényszékhez utasította.

Egy másik földfoglalásról a törvényszéki jegyzőkönyvben olvashatunk. „A törvényszék elébe állított mezőtúri rabok (5 személy A. F.) elismerték, hogy 1848. évben a házas zsellérek és a földesgazdák között a föld kiosztás iránt történt egyezkedés ellenére egymás között gyűléseket tartván a már mérnökileg kihasított földeket újra felosztani elhatározták és azt a bírának többszöri tiltakozása ellenére felosztani és felszántani merészelték. Ebbéli vétségükért eddig szenvedett fogságuk betudásával szabadon bocsátani és egyszersmind a törvényszék előtt elnököleg megdorgáltatni és jövőre e féle tettektől eltiltatni rendeltettek” [112].

Ez az eset, mely a parasztság differenciálódásából adódó korai ellentétet tükrözi, nem a majorsági földek felosztására irányuló törekvés mellett, hanem inkább ellene bizonyíték. A föld utáni vágyukat a várható kisebb ellenállás felé igyekeztek kielégíteni. Eleve reménytelennek tartván azt, hogy törekvésük a földesúrral szemben sikerrel járhat.

A megye parasztsága érezhette azt nemcsak Mezőtúron, de bármely községben is, hogy a földesúri latifundiumok felszámolására irányuló törekvésükhöz segítséget sehonnan sem kaphatnak. Nem reménykedhettek Kossuth Lajosban sem. Bár személyét a parasztság legendás szeretete övezte, akiben a jobbágyfelszabadítás előharcosát tisztelték — de ő a legváltáságosabb pillanatokban sem ígért nekik további engedményeket. — Nem reménykedhettek a radikális baloldalban sem, akik ugyan a forradalom első hónapjaiban értetlenül álltak a parasztság követeléseivel szemben és csak fokozatosan ismerték fel a nemzeti függetlenség és a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése közötti szoros összefüggést. A radikálisok valóban harcoltak a jobbágyok érdekeiért, de közben gondosan ügyeltek arra is, hogy követeléseik a nagybirtok felszámolására vezető parasztforradalom gyújtópontja ne legyen. Még a parasztság érdekeiért a legkövetkezetesebben küzdő Táncsics Mihály is a törvényesség megtartására intette a parasztokat. A nagybirtok megsemmisítésének politikai feltételei 1848—49-ben valóban hiányoztak. A forradalom vezető ereje a liberális nemesség volt. Bár történelmi érdeme, hogy rálépett — az események kényszerétől hajtva — a forradalom útjára, de földosztó termé-

szetesen nem lehetett. Vezetőképes polgárság, mely élére állhatott volna a parasztság ilyen irányú harcának 1848—49-ben nem létezett [113]. A magára maradt parasztság pedig minden ilyen próbálkozása eleve sikertelenségre lett volna kárhozthatva.

Ezek után Heves megyében sem fogadható el az az állítás, hogy parasztságunk 1848-ban, ha nem is tudatosan, de mégis az amerikai típusú burzsoá agrárfejlődés mellett foglalt állást [114]. Az „amerikai út” érvényesülését eleve kizárták az 1848-as magyar társadalom gazdasági, politikai feltételei, az adott osztályerő viszonyai.

Az ellentétes irányú harc nem akörül forgott, hogy a kapitalista fejlődés amerikai, vagy porosz útja jut-e uralomra hazánkban, hanem — legalábbis a Heves megyei adatok világánál — akörül, hogy a kapitalista fejlődés porosz útján haladva meddig sikerül előrejutni a feudalizmus maradványainak felszámolásában, vagy megrekedni azok konzerválásában.

Fenntartva azon állításunk, hogy a nagybirtok felszámolásának 1848—49-ben még nem érték meg a feltételei — szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy a mindvégig poroszutas fejlődés keretei között folyó küzdelem kimenetele mégis lényeges s döntő kérdés volt a további fejlődésünk szempontjából. A feudális maradványok felszámolásában elért nagyobb eredmény kedvezőbb feltételt teremthetett volna egy későbbi amerikai típusú agrárfejlődés megvalósításához [115].

A kedvezőbb feltételek biztosítása érdekében történtek bizonyos erőfeszítések. Tudunk arról, hogy Vukovics Sebő igazságügy-miniszter 1849. június elején néhány képviselő bevonásával bizottságot hozott létre a még mindig meglévő feudális viszonyok felszámolására szolgáló törvényjavaslat kidolgozására. A törvényjavaslat június folyamán el is készült. Szövege sajnos nem maradt az utókorra, közvetett adatokból azonban megállapítható, hogy — hála a javaslatot kidolgozó bizottság baloldali tagjainak — tartalma radikális volt. Majdnem bizonyos ugyanis, hogy a törvényjavaslat — a kormány szeptemberi javaslatán messze túlmenően — a parasztok által szerződéses alapon művelt majorsági földeket állami megváltás útján akarta paraszti tulajdonná tenni, kártalanítani kívánta a magukat korábban megváltott községeket s ugyancsak az állami megváltás álláspontjára helyezkedett a többi hasonló jellegű kérdésben: a majorsági zsellérek megváltása, a dohánykertészek, irtványföldek, maradványföldek, regálék (kocsmáltatás, ser- és pálinkafőzés, húsmérés, malomtartás, vadászat, halászat, boltnyitás stb.) kérdésében is [116].

A nagy fontosságú javaslatnak országgyűlési tárgyalására azonban már nem került sor. A cári szuronyok segítségével csakhamar uralomra jutott az ellenforradalom, mely nemcsak a szabadságharc bukását jelentette, hanem végérvényesen elvágta a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztésének az útját is. Az önkényuralom kormánya csak az 1848. évi áprilisi törvényeket ismerte el. A jobbágyfelszabadítás vitás kérdéseit pedig legtöbbször a földbirtokosok érdekeinek megfelelően rendezte.

„Európa csendes, újra csendes, elzúgta forradalmait.” 1848 tavaszának csodálatos lángja ellobbant Európában is, hazánkban is. A hosszú

dermedtség sötét éjszakáin itt is, ott is elő-előtör még az erőszakkal betemetett tűz izzó szikrája. Figyelmeztetésként és biztatásként. De a szikra a forradalom éltető levegőjének hiánya miatt lángra már nem lobbant. Történtek még próbálkozások, voltak elbukások. A földért folytatott harc csak 1945 tavaszán dőlt el. Ekkor azonban végérvényesen. Ekkor már nem a poroszutas fejlődés maximális lehetőségeinek a biztosítása, nem is a kapitalista mezőgazdaság „amerikai” típusú létrejötte, hanem a szocialista mezőgazdaság megteremtése volt a harci feladat.

JEGYZETEK ÉS IRODALOM:

- [1] Für Lajos: Jobbágyföld—parasztföld. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. Szerk.: Szabó István. 51. l.
- [2] Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Századok, 1952. 588—589. l.
- [3] Für Lajos: Jobbágyföld—parasztföld i. m. 59. l.
- [4] Egri Állami Levéltár (EÁL) nemzetőrségi—népfelkelési iratköteg.
- [5] EÁL Törvényszéki jkv.: 1848/537. l.
- [6] OL Büm. 595/1848. sz. Idézi Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp., 1951. 128. l.
- [7] EÁL Közt. jkv.: 1848/607. l.
- [8] EÁL Közt. jkv.: 1848/607. l.
- [9] EÁL Közt. jkv.: 1848/607. l.
- [10] EÁL Közt. jkv.: 1848/783. l.
- [11] EÁL Közt. jkv.: 1848/1701. l.
- [12] EÁL Közt. jkv.: 1848/669. l.
- [13] EÁL Közt. jkv.: 1848/1276. l.
- [14] EÁL Közt. jkv.: 1848/682. l.
- [15] EÁL Közt. jkv.: 1849/246. l.
- [16] Közlöny, 1848. 24. sz. 93. l.
- [17] 1853. március 2-i úrbéri nyílt parancs 8. §.
- [18] EÁL Közig. iratok: 1848/917. sz.
- [19] EÁL Közt. jkv.: 1848/1534. l.
- [20] EÁL Közt. jkv.: 1848/1184. l.
- [21] EÁL Közt. jkv.: 1848/900. l.
- [22] EÁL Közt. jkv.: 1848/1467. l.
- [23] EÁL Közt. jkv.: 1848/1340. l.
- [24] EÁL Közt. jkv.: 1848/1396. l. Közig. iratok 1848/1516. sz.
- [25] EÁL Közt. jkv.: 1848/1692. l.
- [26] EÁL Közt. jkv.: 1849/335. l.
- [27] EÁL Közt. jkv.: 1849/489. l.
- [28] EÁL Közig. iratok 1848/699. sz.
- [29] EÁL Közig. iratok 1848/915. sz.
- [30] EÁL Közt. jkv.: 1848/973. l.
- [31] EÁL Közt. jkv.: 1848/964., 994. l.
- [32] Közlöny, 1848. 104. sz. 528. l. V. ö.: Szabó István: I. m. 351—352. l.
- [33] V. ö. A rendelet keletkezésének és értékelésének példásan alapos tárgyalása — Barta István: A kormány parasztpolitikája 1849-ben. Századok, 1955. évf. 859—881. l. 1956. évf. 4—14. l.
- [34] Budapesti Hírlap 1858. ápr. 24. Idézi: Für Lajos: Jobbágyföld—parasztföld i. m. 90. l.
- [35] 1836: VI. t. c. 1. §.
- [36] V. ö. Szabó István I. m. 379. l.
- [37] EÁL Közt. jkv.: 1848/985. l.
- [38] EÁL Közig. iratok 1848/986. sz.
- [39] EÁL Törvényszéki jkv.: 1848/287. l.
- [40] EÁL Közt. jkv.: 1848/1363. l.

- [41] EÁL Közt. jkv.: 1848/1364. l.
- [42] EÁL Népfelkelés—nemzetőrség iratköteg.
- [43] Közlöny, 1848. 104. sz. 528. l.
- [44] 1853. évi úrbéri nyílt parancs 9. §., 1871: XLIV. t. c. az idézett: Szabó István: i. m. 380. l. V. ö. Szabad György: i. m. 329. l.
- [45] EÁL Közig. iratok 1848/519. sz.
- [46] EÁL Köztárgyak jkv.: 1848/1083. l.
- [47] Fényes Elek: Magyarország leírása II. R. Pest 1847. 233—238. l.
- [48] EÁL Közt. jkv.: 1848/952. l.
- [49] OL 1848/49. o. gy., Arch. Requ. Lad. XX. 22. F. 2. A. No. 134.
- [50] U. o. No. 492. a. (Ez utóbbi két adat Szabó István: i. m. 371. l.)
- [51] EÁL Közt. jkv.: 1848/1494. l.
- [52] EÁL Közt. jkv.: 1848/1599. l.
- [53] Közlöny, 1848. szept. 17., 100. sz. 509. l., szept. 18., 101. sz. 512. l., szept. 21., 22., 104—105. sz. 530—538. l.
- [54] A szőlődézsma eltörlésének szükségességét nagyon alaposan megindokolja és körülményeit ismerteti Varga János: Népfelkelők és gerillaharcok 1848 őszén (Bp., 1953.) c. könyvében a Parasztkérdés és a honvédelem 1848 őszén c. fejezete.
- [55] Szabó István: i. m. 374. l.
- [56] 1848: IX. t. c. 3. §. és a X. t. c. 4. §.
- [57] Engels: A Mark — A német parasztháború III. sz. melléklete, 1949., 161. l.
- [58] V. ö. Für Lajos: Jobbágyföld—parasztföld i. m. 126. l.
- [59] EÁL Közt. jkv.: 1849/96. l.
- [60] EÁL Közt. jkv.: 1849/121. l.
- [61] EÁL Közt. jkv.: 1849/335. l.
- [62] 1848 szeptemberi kormányjavaslat 64—66. §. Idézi: Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp., 1957., 331. l.
- [63] 1853. márc. 2-i úrbéri nyílt parancs 10. és 11. §. V. ö. Szabad György: i. m. 331. l.
- [64] 1836: VI. t. c. 2. §., 6. §.
- [65] EÁL Törvényszéki jkv.: 1848/493. l. 780. l.
- [66] OL Büm. 595/1848. sz.
- [67] EÁL Közt. jkv.: 1848/1675. l.
- [68] EÁL Közt. jkv.: 1848/721. l.
- [69] EÁL Közt. jkv.: 1848/952. l.
- [70] EÁL Közt. jkv.: 1848/413. l.
- [71] EÁL Közt. jkv.: 1848/1267. l.
- [72] EÁL Közt. jkv.: 1849. III. 15., 228. l.
- [73] EÁL Közt. jkv.: 1848/837. l.
- [74] EÁL Közt. jkv.: 1848/1187. l.
- [75] EÁL Közt. jkv.: 1849/57. l.
- [76] EÁL Közt. jkv.: 1848/1593. l.
- [77] EÁL Közt. jkv.: 1848/1163. l.
- [78] EÁL Közt. jkv.: 1848/1734. l.
- [79] EÁL Közt. jkv.: 1849/370. l.
- [80] EÁL Közt. jkv.: 1849/371. l.
- [81] EÁL Közt. jkv.: 1848/1790. l.
- [82] EÁL Közt. jkv.: 1848/1181. l.
- [83] EÁL Közt. jkv.: 1849/590. l.
- [84] EÁL Közt. jkv.: 1849/204. l.
- [85] EÁL Törvénysz. jkv.: 1848/907. l.
- [86] EÁL Törvénysz. jkv.: 1849/70. l.
- [87] OL 1848/49. o. gy. Arch. Regn. Lad. XX. 22. F. 2. A. No. 134. e. Idézi: Szabó István: i. m. 383. l.
- [88] EÁL Közt. jkv.: 1848/620. l.
- [89] EÁL Közt. jkv.: 1848/622. l.
- [90] EÁL Közt. jkv.: 1848/1604. l.

- [91] EÁL Közt. jkv.: 1848/947. l.
- [92] EÁL Közt. jkv.: 1848/952. l.
- [93] EÁL Közt. jkv.: 1849/228. l.
- [94] OL Büm. 1894/1848. sz., idézi: Ember Győző: Iratok... 130. l.
- [95] Közlöny, 1848. 104. sz. 528—529. l. V. ö. Szabó István: i. m. 384. l.
- [96] EÁL Népfelkelés—nemzetőrség 1848/1849. iratköteg.
- [97] OL Büm. Rend. 1848/109. sz.
- [98] EÁL Közt. jkv.: 1848/1342. l.
- [99] EÁL Közt. jkv.: 1848/1425. l.
- [100] 1832—36. évi országgyűlés jegyzőkönyvei IX. köt. 217. l.
- [101] EÁL Közt. jkv.: 1848/528. l.
- [102] Pesti Hírlap 1848. 17. sz. 286. l. Idézi: Szabó István: i. m. 385. l.
- [103] EÁL Közt. jkv.: 1848/788. l.
- [104] EÁL Közt. jkv.: 1849/71. l.
- [105] EÁL Közig. iratok: 1849/81. sz.
- [106] EÁL Közt. jkv.: 1849/410. l.
- [107] EÁL Közig. iratok: 1849/306. sz.
- [108] EÁL Közt. jkv.: 1849/479. l.
- [109] Közlöny, 1848/szept. 22. 102., 1., 517—519. l.
- [110] Szabó István: i. m. 386. l.
- [111] EÁL Közt. jkv.: 1849/580. l.
- [112] EÁL Törvsz. jkv.: 1849/108. l.
- [113] V. ö. Spira György: Parasztságunk és a forradalom vezetése. Századok, 1948.. évf. 146. l.
- [114] Magyarország története 1790—1849. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957. 347. l.
- [115] A kérdés alaposabb, átfogóbb, az egész ország adataira támaszkodó kifejtését adja Sándor Pál: A jobbágybirtok történeti—statisztikai vizsgálatához 1786—1853. (Bp., 1961.) c. tanulmányának III/4. pontja.
- [116] V. ö. Barta István: A kormány parasztpolitikája 1849-ben. Századok, 1956. évf. 60—65. l.